

Unija poslodavaca
Crne Gore

BIZNIS AGENDA 2025

Mapa puta za konkurentnu i održivu privredu spremnu za budućnost

BIZNIS AGENDA 2025

Mapa puta za konkurentnu i održivu privredu spremnu za budućnost

Autor

Unija poslodavaca Crne Gore

Izdavač

Unija poslodavaca Crne Gore

International
Labour
Organization

Ovaj dokument je izrađen uz tehničku podršku Međunarodne organizacije rada (MOR). Isključiva odgovornost za sadržaj dokumenta ostaje na autorima. Međunarodna organizacija rada ne preuzima odgovornost za ispravnost, tačnost i pouzdanost informacija sadržanih u dokumentu.

10 prioriteta za konkurentnu i održivu privredu spremnu za budućnost

1. Efikasnija javna uprava	6
2. Jači socijalni dijalog i kolektivno pregovaranje	10
3. Regulatorni okvir usmjeren ka razvoju	13
4. Formalizacija sive ekonomije	17
5. Lakši pristup finansijama za preduzeća	20
6. Obrazovanje i vještine po mjeri privrede	23
7. Inovacije i digitalna transformacija	26
8. Brža tranzicija ka zelenoj ekonomiji	29
9. Produktivnost za veću konkurentnost	32
10. Društveno odgovorno poslovanje za dugoročnu održivost	35

Vizija UPCG do 2030: Konkurentna i održiva privreda spremna za budućnost

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) vidi crnogorsku ekonomiju 2030. godine kao snažniju, dinamičniju i ekonomiju koja je u stanju nositi se sa izazovima učešća na globalnom tržištu, a naša vizija Crne Gore je država u kojoj kompanije napreduju u podsticajnom poslovnom okruženju, u kojoj inovacije pokreću napredak a ekonomski rast je inkluzivan i održiv.

Kako bi ovu viziju pretvorila u stvarnost, UPCG je identifikovala 10 ključnih prioriteta koji jačaju poziciju Crne Gore u regionalnoj i globalnoj ekonomiji i postavljaju osnovu za dugoročni prosperitet:

- ▶ **Moderna i djelotvorna javna uprava** – profesionalan, transparentan, efikasan, odgovoran i servisno orijentisan javni sektor koji njeguje regulatorno okruženje pogodno za rast poslovanja.
- ▶ **Jači socijalni dijalog i kolektivno pregovaranje** – djelotvoran socijalni dijalog u kojem predstavnici Vlade, poslodavaca i radnika učestvuju u otvorenim i konstruktivnim diskusijama kako bi oblikovali politike koje podržavaju ekonomski razvoj i socijalnu koheziju.
- ▶ **Jasan i predvidljiv regulatorni okvir** – pravni sistem koji je transparentan, dosljedno se sprovodi i usklađen sa međunarodnim standardima, dajući preduzećima poverenje da investiraju i šire poslovanje.
- ▶ **Isti uslovi za sve** – fer i transparentno poslovno okruženje u kojem je neformalnost svedena na minimum, konkurencija je pravična, a sve kompanije rade pod jasnim, dosljednim i jednakim uslovima.
- ▶ **Proširen pristup finansijama za kompanije** – dobro razvijen i agilan finansijski sektor koji nudi različite mehanizme finansiranja, omogućavajući preduzećima, posebno MMSP, pristup kapitalu za rast, inovacije i održivost.
- ▶ **Obrazovni sistem koji obezbeđuje kvalifikovanu radnu snagu, spremnu za budućnost** – dinamičan obrazovni sistem usklađen sa potrebama privatnog sektora, koji radnicima pruža vještine i kompetencije neophodne za digitalnu i zelenu tranziciju.
- ▶ **Digitalno transformisana ekonomija vođena inovacijama** – strateška ulaganja u digitalnu infrastrukturu, sajber sigurnost i poslovne inovacije povećavaju produktivnost i konkurentnost na globalnom tržištu.
- ▶ **Model zelenog i održivog rasta** – dobro integrisana cirkularna ekonomija podržana investicijama u obnovljive izvore energije, mjerama energetske efikasnosti i strategijama prilagođavanja klimi, čime se osigurava dugoročna ekološka i ekonomska otpornost.
- ▶ **Veća produktivnost za jaču konkurentnost** – diverzifikovana ekonomija vođena inovacijama koja maksimizira efikasnost u svim industrijama i povećava stvaranje vrijednosti.
- ▶ **Kultura odgovornog i etičkog poslovnog ponašanja** – integracija ESG principa u različitim industrijama, promovisanje korporativne odgovornosti, održivosti i privlačenje investicija, uz jačanje uloge Crne Gore kao odgovornog ekonomskog igrača.

Opredjeljenje UPCG:

UPCG je opredijeljena da nastavi da sarađuje sa kreatorima politika kako bi pružila informacije za odluke koje oblikuju politike i zakone, pokreću reforme i stvaraju poslovni ekosistem koji podstiče rast, otpornost i održivost. Zagovarajući ove prioritete, Crna Gora može postati regionalni ekonomski lider i model za odgovoran i na budućnost fokusiran razvoj.

Riječi zahvalnosti

Ova Poslovna agenda ističe ključne prioritete i preporuke Unije poslodavaca Crne Gore (UPCG) za programske politike radi daljeg unapređenja poslovnog ambijenta i podsticanja održivog ekonomskog rasta. Nadovezuje se na sveobuhvatnu procjenu podsticajnog okruženja za održiva preduzeća (EESE) sprovedenu 2023. uz podršku Međunarodne organizacije rada (MOR), odražavajući izazove, mogućnosti i potrebe privatnog sektora u razvoju.

UPCG izražava iskrenu zahvalnost svojim članovima, čije su dragocjeno vrijeme, stručnost i stavovi doprinijeli izradi ove agende.

Posebno se zahvaljujemo gospođi Juliji Drumea, višem stručnjaku za aktivnosti poslodavaca u Kancelariji MOR-a za centralnu i istočnu Evropu (ILO DWT/CO Office for Central and Eastern Europe), za njenu tehničku pomoć i smjernice u ovom procesu.

Prioritet br.

1

Efikasnija javna uprava

Crna Gora je uspostavila sveobuhvatan strateški okvir za reformu javne uprave, uglavnom vođen agendom za pristupanje EU, ali izazovi u implementaciji i praćenju su i dalje prisutni. Mnogi od ključnih ciljeva postavljenih u Strategiji reforme javne uprave (PAR) 2022–2026 napreduju sporo i tek treba da se u potpunosti materijalizuju.

Koordinaciji politike nedostaje koherentnost i dosljedna implementacija, što narušava efektivno upravljanje. Iako je Vlada uvela strukturirane procese planiranja politike, kreiranje politika zasnovano na dokazima se samo djelimično primjenjuje. Ministarstva često sprovode javne rasprave kako bi se zadovoljila forma, bez suštinske otvorenosti za primjedbe i sugestije zainteresovanih subjekata. Kašnjenja u donošenju podzakonskih akata često usporavaju implementaciju novousvojenih zakona. Portal e-participacija ostaje u velikoj mjeri nedovoljno iskorišćen od strane građana i zainteresovanih strana. Uprkos tome što je EU integracija nacionalni prioritet, neaktivne strukture koordinacije i nedovoljne procjene troškova za aktivnosti pristupanja rezultirale su neispunjenim obavezama.

Javni sektor u Crnoj Gori je i dalje veliki, što predstavlja značajan teret za javne finansije. Prema podacima Ministarstva javne uprave, na kraju 2024. godine u javnoj upravi na nacionalnom i lokalnom nivou bilo je 54.376 zaposlenih, što predstavlja približno 22% ukupne zaposlenosti u zemlji, koja je na kraju 2023. godine iznosila 244.484. Međutim, ova brojka ne uključuje zaposlene u javnim preduzećima ili preduzećima u vlasništvu lokalne samouprave. Ministarstvo procjenjuje da udio javnog sektora u ukupnoj zaposlenosti iznosi 23,7%, ali ovaj broj isključuje kratkoročne ugovore koji su uobičajeni u administraciji i na nacionalnom i na lokalnom nivou. Kao rezultat toga, stvarna veličina zaposlenosti u javnom sektoru je značajno potcijenjena. Ovaj veliki administrativni sistem opterećuje javne finansije, pri čemu su plate u javnoj upravi u 2025. godini projektovane na 717 miliona eura, a to je više od tri puta više od planiranog budžeta za kapitalne investicije od 280 miliona eura. Osim toga, ugovori o djelu, u vrijednosti od 16,7 miliona eura u 2023., predstavljaju dugoročni fiskalni izazov

Optimizacija javne uprave je ključni cilj strategije reforme javne uprave, ali i dalje postoje ozbiljni izazovi u upravljanju javnim službama i ljudskim resursima. Zakon o državnoj upravi ne obezbjeđuje u potpunosti zapošljavanje zasnovano na zaslugama ili objektivne kriterijume za otpuštanje, dok javna tijela sa izvršnim funkcijama rade prema posebnim zakonima koji nisu usklađeni sa principima javne uprave. Pristup pozicijama najvišeg rukovodnog kadra u javnoj upravi zasnovan na zaslugama je oslabljen imenovanjima vršilaca dužnosti i netransparentnim procedurama, dok kod zapošljavanja nerukovodnog kadra, rukovodioci organa imaju široku diskreciju da imenuju nižerangirane kandidate.

Većina preduzeća smatra javnu upravu neefikasnom, sa 85% onih koji su nezadovoljni javnom upravom na centralnom nivou i 76% onih sa istim stavom o javnoj upravi na lokalnom nivou.

66% kompanija smatra da su zakoni i ostali propisi nedosljedni, nejasni i nepredvidljivi.

EESE istraživanje ponavlja mnoge od ovih nalaza, otkrivajući značajno nezadovoljstvo kompanija efikasnošću i efektivnošću javne uprave u Crnoj Gori, koju su rangirali kao najveću prepreku u poslovnom okruženju u 2023. Približno 85% kompanija je izrazilo nezadovoljstvo centralnom javnom administracijom, dok je 76% imalo negativan stav prema lokalnoj javnoj upravi. Kompanije su bile podjednako kritične prema postojećem zakonskom i regulatornom okviru, opisujući zakone i druge propise kao nedosljedne, teško razumljive i nepredvidljive.

Modernizacija pružanja javnih usluga u Crnoj Gori i dalje je spora, sa uslugama koje su uglavnom birokratske i teško dostupne korisnicima. Ograničeni digitalni pristup, loša komunikacija standarda usluga i neintegriranje povratnih informacija od korisnika otežavaju poboljšanja. Ne postoji centralni katalog javnih usluga, a slab institucionalni kapacitet sprečava djelotvorno administrativno pojednostavljenje. Ključni izazovi uključuju konsolidaciju e-usluga u jedan portal, poboljšanje interoperabilnosti između institucija i rješavanje nedostataka u sajber sigurnosti i upravljanju podacima.

Podaci iz EESE istraživanja pokazali su da je samo mali dio kompanija imao koristi od usluga podrške poslovanju (BSS) u 2023. godini, sa samo 12% kompanija koje su prijavile da su imale pristup takvoj podršci. Među onima koje su dobili usluge podrške poslovanju, većina kompanija je izrazila nezadovoljstvo, navodeći zabrinutost u pogledu relevantnosti, pristupačnosti i kvaliteta. Zapravo, samo 16% kompanija smatra da su ove usluge relevantne i visokog kvaliteta. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za prilagođenijim i pristupačnijim uslugama podrške poslovanju kako bi se bolje podržao poslovni rast i povećala konkurentnost.

Potrebno je dalje jačanje odgovornosti u javnoj upravi Crne Gore uprkos dobro uspostavljenom zakonodavnom okviru. Zakon o državnoj upravi ne pokriva sve organe uprave, ostavljajući praznine u nadzoru, dok centralizovano upravljanje u ministarstvima ograničava transparentnost. Strateški okvir za sprečavanje korupcije poboljšan je usvajanjem Strategije za borbu protiv korupcije 2024–2028, ali implementacija ostaje nedosljedna. Slabo sprovođenje zakona o prijavljivanju imovine i prihoda i zaštiti zviždača omogućava nekim zvaničnicima da prikriju nezakonito stečenu korist. Prema indikatoru kontrole korupcije Svjetske banke, skor Crne Gore se pogoršao sa -0,01 u 2018. na -0,12 u 2022. (na skali od -2,5 do +2,5). Indeks percepcije korupcije organizacije Transparency International pokazuje minimalnu promjenu, pri čemu Crna Gora konstantno postiže 45, osim neznatnih poboljšanja na 46 u 2021. i 2023. godini, ostajući iznad prosjeka Zapadnog Balkana.

EESE istraživanje je pokazalo da je 20% anketiranih kompanija prijavilo slučajeve podmićivanja u 2023. Uz to, preko 40% vjeruje da mito i korupcija redovno utiču na njihovo poslovanje. Povjerenje u institucije za borbu protiv korupcije i dalje je nisko, sa 55% kompanija koje ih smatraju nedjelotvornim u rješavanju žalbi privatnog sektora. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za snažnijim antikorupcijskim naporima kako bi se poboljšala odgovornost i stvorilo transparentnije okruženje koje je pogodnije za poslovanje.

Samo 12% kompanija je koristilo javne usluge u 2023, a samo 16% ih je ocijenilo relevantnim i visokokvalitetnim.

55% kompanija smatra da institucije za borbu protiv korupcije ne odgovaraju na njihove žalbe na djelotvoran način.

51% kompanija koje su učestvovala na Vladinim tenderima u 2023. godini smatra da javne nabavke nisu dovoljno transparentne.

Crna Gora je napravila značajan napredak u jačanju svog sistema javnih nabavki, sa poboljšanim zakonodavstvom i naprednom platformom za e-nabavke. Međutim, nedostaci u implementaciji ostaju, konkurencija je slaba, a cijena ostaje dominantan kriterijum za izbor ponude. Povjerenje kompanija u proces je slabo i potrebni su dalji naponi da se poboljša transparentnost i pravičnost. Smanjenje visokog udjela malih i direktnih nabavki je od suštinskog značaja za poboljšanje pravičnosti i izgradnju povjerenja kompanija. EESE istraživanje je pokazalo da 51% kompanija koje su učestvovala na Vladinim tenderima 2023. smatra da postupci javnih nabavki nisu dovoljno transparentni.

Reforma javne uprave u Crnoj Gori nalazi se u kritičnom trenutku. Postizanje daljeg napretka zahtijeva kontinuiranu političku posvećenost, snažno vođstvo i nepokolebljivu odgovornost. Profesionalna, apolitična i javna uprava zasnovana na zaslugama – odgovarajuće veličine da zadovolji potrebe zemlje i zasnovana na integritetu – je od suštinskog značaja. Transparentno donošenje odluka, snažna institucionalna koordinacija i sadržajan angažman zainteresovanih strana su ključni za izgradnju povjerenja i stvaranje moderne, efikasne javne uprave. Samo kroz ove napore Crna Gora može otključati svoj puni potencijal, unaprijediti svoje poslovno okruženje i reformske ambicije pretvoriti u opipljive rezultate.

Preporuke:

- ▶ **Nastaviti reformu javne uprave u cilju povećanja njene efikasnosti i djelotvornosti.** Važno je redovno ažurirati strateški okvir za reformu javne uprave kako bi se osigurao odgovor na potrebe koje se razvijaju, uz istovremeno poboljšanje transparentnosti i efikasnosti Savjeta za reformu javne uprave. Od suštinske je važnosti da proces reforme uključuje plan za zadržavanje najkvalifikovanijih državnih službenika sa visokim učinkom.
- ▶ **Smanjiti zaposlenost u javnom sektoru na nivo koji je srazmjerniji veličini crnogorske privrede.** Da bi se održala budžetska stabilnost, neophodno je smanjiti troškove zaposlenih koji su istorijski visoki i nastavljaju da rastu. Ovo se može postići ciljanom optimizacijom radne snage, pojednostavljenjem administrativnih procesa i davanjem prioriteta efikasnosti u odnosu na širenje. Uštede ostvarene ovim naporima mogu se preusmjeriti ka poboljšanju javnih usluga i ulaganju u kritičnu infrastrukturu.
- ▶ **Osigurati transparentan i konkurentan proces zapošljavanja zasnovan na meritokratriji.** Strogo poštovanje kriterijuma izbora zasnovanih na kvalifikacijama, vještinama i iskustvu, u kombinaciji sa fer i otvorenim procesom zapošljavanja, osiguraće da se u javnom sektoru zaposle najbolji kandidati. Redovne evaluacije rada zaposlenih u javnom sektoru su od suštinskog značaja za održavanje visokih standarda i promovisanje javne uprave koja je više orijentisana na rezultate.
- ▶ **Sprovesti ekonomske procjene državnih preduzeća kako bi se provjerilo njihovo finansijsko stanje prije nego što krenu u nova zapošljavanja.** Ovo će pomoći da se osigura da ova preduzeća usvoje strateški i održiv pristup zapošljavanju, izbjegavajući nepotrebno širenje. Istovremeno, poboljšaće pristup ljudskim resursima za privatni sektor, podstičući uravnoteženije tržište rada i podržavajući ukupni ekonomski rast.
- ▶ **Unaprijediti kapacitet institucija javne uprave da na djelotvoran način izvršavaju svoje mandate.** Institucionalne potrebe moraju se redovno identifikovati i procjenjivati. Ulaganje u digitalizaciju i korišćenje najsavremenijih alata kao što je vještačka inteligencija može poboljšati produktivnost zaposlenih u javnom sektoru i pojednostaviti pružanje usluga.
- ▶ **Nastaviti sa sprovođenjem i proširenjem antikorupcijskih reformi.** Trebalo bi nastaviti sa aktivnostima na smanjenju korupcije, a postojeće antikorupcijske zakone i propise treba pravilno primjenjivati i sprovoditi. Trebalo bi da postoji dublja saradnja sa državama članicama EU i međunarodnim organizacijama radi razmjene znanja i najboljih praksi. Treba njegovati kulturu odgovornosti i uspostaviti mehanizme za zaštitu zviždača koji prijavljuju korupciju ili nepravilnosti.
- ▶ **Povećati transparentnost javnih nabavki.** Uprkos napretku u digitalizaciji javnih nabavki, potrebna su dalja poboljšanja kako bi se osigurala potpuna transparentnost. Jačanje mehanizama praćenja i nadzora nad poštovanjem propisa je od suštinskog značaja za održavanje standarda transparentnosti u tenderskim procedurama. Osim toga, izgradnja kapaciteta i vještina službenika za javne nabavke i kompanija promovisaće najbolje prakse i poštovanje uslova u pogledu transparentnosti.
- ▶ **Osnažiti uključivanje zainteresovanih strana i mehanizme za prikupljanje povratnih informacija od kompanija.** Socijalni savjet, kao ključna platforma za socijalni dijalog, treba da preuzme aktivniju ulogu u izradi zakona i politika, uz aktivno učešće svih ministarstava. Njegov angažman je ključan kako bi se osiguralo da su stavovi kompanija pravilno reflektovani u odlukama o programskim politikama i da su društveni i ekonomski interesi efektivno izbalansirani. Stvaranje centralizovane platforme gdje kompanije mogu prijaviti probleme u vezi sa javnom upravom promovisaće javnu upravu koja osluškuje i odgovara na njihove potrebe i koja je odgovornija. Osim toga, uspostavljanje namjenske Kancelarije ombudsmana za biznis dodatno bi unaprijedilo odgovornost javnog sektora kroz nezavisnu analizu i rješavanje pritužbi kompanija, nudeći neutralan i transparentan način rješavanja sporova.

Prioritet br.

2

Jači socijalni dijalog i kolektivno pregovaranje

40% kompanija smatra da Vlada aktivno ne promovise i ne uzima u obzir inpute socijalnog savjeta, dok **44%** ima neutralan stav po ovom pitanju.

94% kompanija prepoznaje značaj saradnje na radnom mjestu kroz dijalog sa zaposlenima ili njihovim predstavnicima.

U Crnoj Gori je dobro ustanovljena pravna i institucionalna osnova za socijalni dijalog, a Ustavom je izričito predviđeno da Socijalni savjet čine predstavnici sindikata, poslodavaca i Vlade. Socijalni savjet Crne Gore osnovan je 2008. godine Zakonom o Socijalnom savjetu kao forum za socijalni dijalog koji je osmišljen da razmatra širok spektar ekonomskih i socijalnih pitanja, uključujući pregovore o opštem tripartitnom kolektivnom ugovoru.

Uprkos značajnom napretku u izgradnji zakonodavnog i institucionalnog okvira za socijalni dijalog, njegova djelotvornost ostaje ograničena. Iako zakon obavezuje Vladu da konsultuje Socijalni savet o nacrtima zakona i politika iz njegove nadležnosti, postoji tendencija da se ove konsultacije zaobiđu putem izuzeća. Štaviše, konsultacije se često održavaju prekasno u procesu kreiranja politike, što umanjuje uticaj savjeta na ključne reforme koje utiču na poslodavce i radnike. Poslanici uglavnom nisu upoznati sa debatom i preporukama savjeta. Kapacitet savjeta da prati i osigura sprovođenje svojih odluka je slab. Njegov ograničeni budžet drži njegove institucionalne kapacitete ograničenim. Sekretarijat nema dovoljno zaposlenih, dok radne grupe i specijalizovane komisije rade sa nedovoljnim resursima, što ograničava njihovu sposobnost da pripreme inpute zasnovane na dokazima i da suštinski doprinesu kreiranju politike.

Kolektivno pregovaranje u Crnoj Gori se odvija na nacionalnom, granskom i nivou preduzeća. Opštim kolektivnim ugovorom (OKU), potpisanim krajem 2022. godine, uvedena su poboljšana prava zaposlenih i povoljniji uslovi rada. Jedna od njegovih ključnih novina je da se povećanja zarada za noćne smjene, rad na državne ili vjerske praznike, prekovremeni rad, rad nedjeljom i rad u dvije smjene sada obračunavaju na minimalnu zaradu, umjesto da se uključuju u nju - što je značajna promjena u odnosu na prethodnu praksu. Osim navedenog, ovim Opštim kolektivnim ugovorom po prvi put je ustanovljeno uvećanje dnevnice za rad nedjeljom koje se odnosi na sve zaposlene u Crnoj Gori, osim na zaposlene koji su raspoređeni na radna mjesta čija priroda posla zahtijeva neprekidan rad (rad u turnusu), kao i zaposlenima koji rade u hotelijerstvu i u javnom prevozu putnika. Pored OKU, postoji 14 granskih kolektivnih ugovora, od kojih je 6 ispregovarala i zaključila Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG). Međutim, kolektivno pregovaranje na nivou preduzeća i dalje je nedovoljno razvijeno, a razlog za to djelimično se nalazi i u strukturi crnogorske privrede.

EESE istraživanje ukazuje na pomiješane poslovne percepcije o posvećenosti Vlade socijalnom dijalogu. 40% ispitanika vjeruje da Vlada aktivno ne promovise niti razmatra inpute socijalnih savjeta, dok 44% ima neutralan stav po tom pitanju. Pozitivno je da 94% anketiranih kompanija prepoznaje važnost dijaloga sa zaposlenima ili njihovim predstavnicima, ističući njegovu vrijednost za saradnju na radnom mjestu. Pored toga, 91% kompanija koje imaju pojedinačne

sporove smatra direktne pregovore između menadžmenta i zaposlenih najefikasnijim načinom za rješavanje sukoba.

Jačanje socijalnog dijaloga je ključno za bolje kreiranje politika i podsticanje uravnoteženog ekonomskog i društvenog razvoja u Crnoj Gori. Veća posvećenost Vlade i istinski angažman su ključni za osiguranje redovnih konsultacija i suštinskog učešća socijalnih partnera. Djelotvoran socijalni dijalog rezultira bolje informisanim odlukama o ekonomskim, radnim i socijalnim pitanjima, što dovodi do održivijih rezultata za poslodavce, radnike i širu ekonomiju. Jačanje tehničkih kapaciteta Socijalnog savjeta će ojačati njegovu ulogu u formulisanju politike. Jači socijalni dijalog će takođe biti od suštinskog značaja za podršku procesu pristupanja Crne Gore EU.

Preporuke:

- ▶ **Oснаžiti ulogu Nacionalnog socijalnog savjeta u kreiranju politike i zakona.** Jačanje Socijalnog savjeta zahtijeva sveobuhvatnu reformu kako bi se povećao njegov uticaj i osigurala veća transparentnost u donošenju odluka. Ovo uključuje formalno imenovanje predstavnika Vlade na visokom nivou (ministara ili visokih zvaničnika) za članove Savjeta iz ključnih oblasti njegovog mandata. Socijalni savjet bi trebalo da bude obavezan da daje mišljenje o svim zakonskim aktima iz svog djelokruga. Kako bi se poboljšao kvalitet kreiranja politika, sve predložene reforme i zakonske izmjene trebale bi biti popraćene analizama ekonomskog uticaja kako bi se procijenili njihovi potencijalni efekti na poslodavce i radnike. Ove mjere će podstaći čvršću saradnju između ministarstava i socijalnih partnera, poboljšati upravljanje i osigurati inkluzivnije i informisanije kreiranje politika.
- ▶ **Ojačati sekretarijat Socijalnog savjeta.** Jačanje ljudskih, tehničkih i finansijskih kapaciteta Sekretarijata Socijalnog savjeta je ključno za izgradnju djelotvornog socijalnog dijaloga na nacionalnom nivou. Dobro opremljen Sekretarijat će podržati procese donošenja politika i zakona kroz kreiranje politika zasnovanih na dokazima o ključnim pitanjima poslovanja kao što su zelena tranzicija, digitalizacija i zdravlje i sigurnost na radu. Proširenje njegovih analitičkih kapaciteta omogućiće visokokvalitetne studije o zakonodavnim reformama sa značajnim uticajem na poslovanje, kao što su fleksibilnost trgovinskih propisa, reforma zapošljavanja i unapređenja u radu centara za socijalni rad, između ostalog. Ovo će osigurati da zakonodavstvo bolje odražava interese poslodavaca, radnika i šire privrede.
- ▶ **Zaštiti i ojačati položaj socijalnih partnera.** Održavanje postojećih uslova za reprezentativnost organizacija poslodavaca ključno je za osiguravanje snažnog glasa privatnog sektora u Socijalnom savjetu. U malim ekonomijama poput Crne Gore, uravnotežena zastupljenost zavisi od organizacija poslodavaca sa različitim članovima iz različitih sektora i veličina preduzeća. Važeće zakonodavstvo i kriterijumi podržavaju ove zahtjeve i pomažu u održavanju stabilnosti socijalnog dijaloga u zemlji.
- ▶ **Podstaći socijalni dijalog na lokalnom nivou osnivanjem lokalnih socijalnih savjeta.** U skladu sa postojećim zakonskim uslovima, trebalo bi uspostaviti lokalne socijalne savjete širom Crne Gore i dati im značajnu ulogu u kreiranju lokalne ekonomske politike. Time će se obezbijediti veće učešće u lokalnim procesima odlučivanja, posebno u smanjenju i kontroli parafiskalnih nameta, koji su prepoznati kao značajna prepreka poslovanju u Crnoj Gori. Lokalni socijalni savjeti takođe mogu doprinijeti poboljšanju drugih ekonomskih odluka, kao što su razvoj ekonomskih zona i druge lokalne ekonomske inicijative.
- ▶ **Smanjiti proces ad hoc odlučivanja.** Često ad hoc odlučivanje u Crnoj Gori umanjuje značaj socijalnog dijaloga i dovodi do loše osmišljenih propisa koje je teško implementirati i koji su skupi i za državu i za poslodavce. Zakonodavstvo kreirano bez odgovarajućih konsultacija rezultira administrativnim izazovima, dodatnim finansijskim opterećenjima i nestabilnim, nepredvidivim poslovnim okruženjem, podrivajući ekonomski rast i konkurentnost.

3

Regulatorni okvir usmjeren ka razvoju

Tokom protekle decenije, Crna Gora je sprovela značajne reforme u cilju poboljšanja svog regulatornog okruženja, prvenstveno vođene težnjom za članstvom u EU i uvođenjem programa „Evropa sad 1 i 2“. Ovi programi su oblikovali reformske prioritete Crne Gore, fokusirajući se na smanjenje poreza, povećanje plata i suzbijanje neformalnosti. Dodatne reforme uključivale su smanjenje poreskog opterećenja, uvođenje progresivnih poreskih stopa, elektronsku fiskalizaciju u prometu roba i usluga, kao i pokretanje portala e-Uprava 2021. godine radi racionalizacije administrativnih usluga.

Uprkos ovim naporima, izazovi i dalje postoje. Ključne bojazni uključuju neizvjesnost u pogledu dugoročne održivosti programa “Evropa sad”, visoke kamatne stope na zaduživanje, nepostojanje kreditnog garantnog fonda i u velikoj mjeri zastupljenu neformalnu ekonomiju. Pitanja vezana za oporezivanje, propise o radu, propise o zaštiti i zdravlju na radu (ZZNR) i procesima licenciranja dodatno komplikuju poslovno okruženje. Odluke Vlade se često donose bez odgovarajućih konsultacija sa kompanijama i socijalnim partnerima, a ograničeni vremenski rokovi za implementaciju promjena ugrožavaju sposobnost kompanija da se na adekvatan način prilagode novim propisima. Izmjene zakona vezane za proces pristupanja EU su nedosljedne. Usvajanje podzakonskih akata, koji su od suštinskog značaja za sprovođenje primarnih zakona, često kasni.

EESE istraživanje iz 2023. godine otkriva da se mnoga crnogorska preduzeća suočavaju sa nejasnim i opterećujućim administrativnim procesima. Samo 8% preduzeća smatra da je proces za dobijanje licenci, registracija i dozvola jasan i finansijski pristupačan, dok se 43% ne slaže. Preklapanje propisa dodatno komplikuje poštovanje propisa, sa skoro 30% preduzeća koja se često suočavaju sa regulatornim tijelima koja se preklapaju, a samo 5% nije prijavilo takva iskustva. Ovi nalazi naglašavaju hitnu potrebu da se pojednostave procedure i poveća jasnoća propisa. EESE istraživanje takođe naglašava značajne izazove sa poreskim sistemom Crne Gore. Lošu poresku uslugu je kao glavni teret identifikovalo 53% kompanija, a slijede visoke poreske kazne (52%) i kompleksni zahtjevi u pogledu prijavljivanja poreza (47%). Pored toga, crnogorsku stopu PDV-a od 21%, najvišu na Zapadnom Balkanu, 73% kompanija smatra porezom koji predstavlja najveće opterećenje.

Zakon o radu prošao je nekoliko reformi, posebno 2021. i 2024. kao dio paketa „Evropa sad“. Paket je smanjio doprinose poslodavaca – ukinuo doprinos Fondu za zdravstveno osiguranje, a drastično smanjio doprinos Fondu PIO - čime su smanjeni troškovi rada. Međutim, povećane su stope PDV-a za neke sektore kao što je turizam, što je izazvalo različite reakcije poslovne zajednice. Iako su se socijalni partneri saglasili sa nekim od ovih reformi, mnoge promjene propisa su zaobišle Socijalni savjet, ostavljajući socijalne partnere bez formalne mogućnosti da daju svoje komentare. Kao rezultat toga, samo 11% preduzeća koja su

Samo 8% kompanija smatra da je pribavljanje licenci, registracija i dozvola jasno i finansijski pristupačno, dok se 43% ne slaže.

Skoro 30% kompanija često se suočava sa regulatornim tijelima koja se preklapaju.

Tri najveća opterećenja vezana za poresku administraciju su: loša poreska usluga (53%), visoke poreske kazne (52%) i kompleksni zahtevi u pogledu prijavljivanja poreske obaveze (47%).

učestvovala u EESE istraživanju smatra da je radno zakonodavstvo dobro prilagođeno potrebama dinamične i konkurentne tržišne ekonomije, što ukazuje na značajan prostor za poboljšanje.

Crna Gora je ažurirala svoj pravni okvir za zaštitu i zdravlje na radu (ZZNR) kako bi se uskladila sa standardima EU i sarađivala na međunarodnom planu u izradi svoje Nacionalne strategije ZZNR. Dok kompanije generalno imaju pozitivne stavove u pogledu finansijske pristupačnosti i praktičnosti propisa o zaštiti na radu, ostaju značajne praznine u ključnim sektorima. Naime, 27% kompanija ostaje neutralno po pitanju toga da li su ovi standardi praktični i pristupačni, dok 25% veruje da nisu.

Pravni i regulatorni okvir koji dobro funkcioniše je od suštinskog značaja za podršku ekonomskoj stabilnosti, privlačenje investicija i promovisanje rasta poslovne aktivnosti.. Iako je Crna Gora napravila važne korake u usklađivanju svojih politika sa standardima EU i poboljšanju poslovnog okruženja, potrebni su dalji naponi kako bi se osiguralo da su propisi jasni, predvidljivi i dosljedno primjenjivani. Jačanje mehanizama za konsultacije, poboljšanje sprovođenja propisa i smanjenje administrativnih opterećenja biće ključ za postizanje dugoročnog napretka.

Preporuke:

- ▶ **Centralizovati i pojednostaviti procese licenciranja.** Centralizacija i pojednostavljenje procesa licenciranja učiniće ih pristupačnijim i lakšim za korišćenje za kompanije. Uvođenje onlajn sistema licenciranja će poboljšati efikasnost i smanjiti administrativna opterećenja. Preispitivanje postojećih režima licenciranja i izdavanja dozvola pomoći će u identifikaciji nedostataka u transparentnosti i predvidljivosti, i odgovoriti na probleme na koje su ukazale kompanije. Ubrzanje digitalizacije administrativnih procedura osiguraće bržu obradu, veću transparentnost i bolji pristup za kompanije, što će u krajnjem dovesti do povoljnijeg poslovnog okruženja.
- ▶ **Sprovesti dalju reformu poreskog sistema.** Poreska reforma je od suštinskog značaja za jačanje poslovnog ambijenta u Crnoj Gori. Rješavanje ključnih poslovnih problema, kao što su loše poreske usluge, visoke kazne i opterećujući zahtjevi u pogledu prijavljivanja poreza, je od suštinskog značaja. Revidiranje stope PDV-a, posebno za usluge—trenutno najviša na Zapadnom Balkanu—pojačaće konkurentnost. Jačanje IT sistema poreske administracije će dodatno pojednostaviti i poboljšati naplatu prihoda.
- ▶ **Ubrzati osnivanje Kreditno-garantnog fonda i ojačati Razvojnu banku Crne Gore.** Ubrzanje osnivanja Kreditno-garantnog fonda pomoći će da se poboljša pristup finansijama za kompanije, podstičući ekonomski rast i razvoj. Razvojna banka Crne Gore treba da uvede ciljane kreditne linije sa povoljnim uslovima za mala preduzeća, žene, mlade i ključne sektore kao što je poljoprivreda, obezbjeđujući inkluzivnu finansijsku podršku i promovišući preduzetništvo u različitim sektorima.
- ▶ **Sprovesti kontinuiranu reviziju radnog zakonodavstva kako bi ga uskladili sa potrebama tržišta, direktivama EU i standardima MOR-a.** Ovaj proces treba da odgovori na probleme u poslovanju, a da istovremeno uravnoteži potrebe i radnika i poslodavaca. Nalaze iz revizije i predložene reforme treba dostaviti Socijalnom savjetu kako bi se osigurala transparentnost i široki angažman zainteresovanih strana.
- ▶ **Ojačati zaštitu i zdravlje na radu.** Osnivanje fonda za osiguranje od povreda na radu i profesionalnih bolesti kroz konsultacije u okviru Socijalnog savjeta, pružiće dodatnu sigurnost zaposlenima. Poboljšanje kvaliteta inspekcije i statistike u pogledu zaštite i zdravlja na radu pomoći će da se standardi djelotvornije sprovedu. Ciljani programi izgradnje kapaciteta za poslodavce i zaposlene će promovisati svijest o odgovornostima u oblasti zaštite i zdravlja na radu i pružiti praktične alate za implementaciju sigurnijih praksi.
- ▶ **Osigurati pravičnu i dosljednu primjenu propisa.** Sve kompanije u Crnoj Gori treba da podliježu jedinstvenoj i neselektivnoj primjeni propisa. Moraju se donositi jasna uputstva koja će služiti kao standardizovane smjernice za implementaciju. Ovo će smanjiti potrebu za tumačenjima i osigurati veću transparentnost i predvidljivost za preduzeća.
- ▶ **Unaprijediti inspeksijske usluge i poboljšati poslovnu komunikaciju.** Jačanje djelotvornosti inspeksijskih službi zahtijeva bolju koordinaciju i poboljšanu komunikaciju sa kompanijama. Decentralizovanim inspeksijskim tijelima u okviru relevantnih ministarstava potreban je centralizovani mehanizam nadzora kako bi se osigurali dosljedni standardi i djelotvorna saradnja. Uspostavljanje jasnih kanala za komunikaciju i struktura za izvještavanje pomoći će u promovisanju odgovornosti i transparentnosti i istovremeno osigurati da su inspeksijski postupci pravični i predvidljivi za kompanije.
- ▶ **Osigurati evaluaciju i praćenje regulatornih reformi.** Ocjenjivanje i praćenje regulatornih reformi je od suštinskog značaja kako bi se osigurala njihova dugoročna održivost. Programe “Evropa sada 1 i 2” treba pažljivo procijeniti u pogledu njihovog uticaja na državni Fond zdravstvenog osiguranja, opštinske prihode i Fond PIO. Važno je analizirati kako ove reforme utiču na javne finansije i sisteme socijalne zaštite, posebno u smislu dugoročnog finansiranja zdravstvene zaštite i penzija, kako bi se izbjegli budući fiskalni rizici i osigurali održivi ishodi i za kompanije i za privredu uopšte.

- ▶ **Dosljedno uključiti organizacije poslodavaca u kreiranje politike, osiguravajući da su odluke bazirane na analizama koje su zasnovane na dokazima.** Glas poslodavaca je ključan u oblikovanju zakona i strategija. Iako postojeći propisi nalažu Socijalnom savjetu da daje mišljenja o svim relevantnim promjenama politike, to se ne primjenjuje dosljedno. Pобоljšanje transparentnosti i inkluzivnosti u donošenju odluka stoga treba da bude glavni prioritet.
- ▶ **Ojačati i promovisati javno-privatna partnerstva (JPP).** Jačanje javno-privatnog partnerstva zahtijeva veću vidljivost mogućnosti za saradnju i jačanje povjerenja između javnih institucija i aktera iz privatnog sektora. Osiguravanje vladavine prava, povećanje transparentnosti i podsticanje odgovornosti ključni su za stvaranje pouzdanog okvira koji podstiče više zajedničkih inicijativa i uspješnih partnerstava.

4

Formalizacija sive ekonomije

Neformalna ekonomija je značajna prepreka za razvoj biznisa u Crnoj Gori. On narušava fer konkurenciju dajući neformalnim ili djelimično formalnim kompanijama nepravednu prednost u troškovima u odnosu na konkurente koji u potpunosti poštuju propise. Procjene pokazuju da je crnogorska neformalna ekonomija u 2019. godini činila 37,5% BDP-a. Značajan dio toga je od neformalnih aktivnosti formalnih kompanija, koje su činile 20,6% BDP-a u 2022. Alarmantno, jedna od tri kompanije se bavi „sivim” ekonomskim aktivnostima, a preko 60% je prijavilo smanjenje godišnjih prihoda zbog nelojalne konkurencije. Štaviše, 70 posto zaposlenih građana potvrđuje kupovinu roba ili usluga od neregistrovanih privrednih jedinica, pripisujući to nižim cijenama.

Uprkos Programu za suzbijanje neformalne ekonomije (2024–2026) u okviru Ministarstva finansija, postoji nekoliko praznina u pravnom okviru i mehanizmima sprovođenja. Zakoni kao što su Zakon o prekršajima, Zakon o inspeksijskom nadzoru i Krivični zakonik Crne Gore ograničavaju ovlašćenja inspektora. Na primjer, inspektorima je zabranjeno da uđu u stambene prostore u kojima se mogu obavljati neregistrovane poslovne aktivnosti, što slabi aktivnosti sprovođenja propisa. Nedavno usvojena fiskalna strategija (2025–2027) naglašava važnost borbe protiv neformalne ekonomije kako bi se osigurala održivost javnih finansija, ali je za postizanje opipljivih rezultata potrebno bolje praćenje, okviri za evaluaciju i veća transparentnost.

Obim neformalnih poslovnih aktivnosti proizlazi iz više razloga. Česte izmjene propisa, posebno u fiskalnim pitanjima, kao i prevelika fiskalna i parafiskalna opterećenja stvaraju nepredvidivo poslovno okruženje. Ova nesigurnost obeshrabruje poštovanje i podstiče neformalne prakse. Drugi faktori koji tome doprinose uključuju nedovoljnu koordinaciju između ministarstava i agencija za sprovođenje propisa, složene procedure javne uprave i slabu usklađenost između socijalnih politika i aktivnih politika tržišta rada (APTR). Visoko oslanjanje Crne Gore na gotovinske transakcije i neformalne izvore finansiranja dodatno pogoršava ovo pitanje, što se odražava na nizak poreski moral i opšte prihvatanje neformalnih praksi.

EESE istraživanje iz 2023. naglašava obim konkurencije koju predstavlja neformalna ekonomija. 58% kompanija navodi direktnu konkurenciju od strane neformalnih kompanija, pri čemu se 20% suočava sa konkurencijom prodavaca krivotvorene robe, a 18% se nadmeće sa kompanijama koje nabavljaju materijale iz neformalnog sektora. Samo 23% kompanija tvrdi da nema konkurencije iz neformalnog sektora, što naglašava rasprostranjenost ovog problema.

Borba protiv neformalne ekonomije je od suštinskog značaja za podsticanje fer i konkurentnog poslovnog okruženja u Crnoj Gori. Jačanje zakonskog okvira, jačanje kapaciteta inspeksijskih službi i osiguravanje koordinisanih napora među relevantnim akterima su ključni

58% kompanija navodi direktnu konkurenciju od strane neformalnih kompanija, pri čemu se **20%** suočava sa konkurencijom prodavaca nelegalno uvezene robe, a **18%** se nadmeće sa kompanijama koje nabavljaju materijale iz neformalnog sektora

koraci. Transparentne politike, predvidljivo regulatorno okruženje i robusni mehanizmi praćenja i evaluacije podstići će više kompanija da formalizuju poslovanje i smanjiti neformalnost. Ove mjere ne samo da će izjednačiti uslove poslovanja, već će i podržati održivost javnih finansija i podstaći ekonomski rast.

Preporuke:

- ▶ **Razviti sveobuhvatnu definiciju neformalne ekonomije.** Važeće zakonodavstvo čijom se primjenom suzbija neformalna ekonomija prvenstveno je usmjereno na registrovane kompanije, ostavljajući neregistrovane subjekte i pojedince uglavnom neregulisane i van domašaja pravnog sistema. Neophodno je formulisati jasnu i sveobuhvatnu definiciju koja obuhvata sve aspekte neformalnosti. Specifične mjere moraju biti usmjerene na neregistrovane pojedince, posebno u trgovini, turizmu i nekretninama, gdje predstavljaju značajne izazove za formalne kompanije i remete fer konkurenciju.
- ▶ **Podstaci formalizaciju i smanjiti barijere.** Podsticanje kompanija da pređu iz neformalnog u formalni sektor zahtijeva kombinaciju podsticaja i smanjenih administrativnih opterećenja. Mjere kao što su poreski krediti, pojednostavljene procedure registracije i niži početni troškovi poštovanja propisa mogu olakšati ovaj proces. Jednako je važno smanjiti tekuće izazove sa kojima se kompanije suočavaju u pokušaju da ostanu u formalnom sektoru, svođenjem na minimum zahtjeva za izvještavanje i troškova poštovanja propisa.
- ▶ **Poboljšati svijest o regulatornom okviru i podsticati inkluzivno kreiranje politika.** Podizanje svijesti o regulatornom okviru je ključno za promovisanje poštovanja propisa i formalizacije, posebno u sektorima povezanim sa poljoprivredom i među malim preduzećima. Programi dosezanja relevantnih aktera, radionice i obrazovne inicijative mogu pomoći kompanijama da bolje razumiju propise. Široke konsultacije sa kompanijama svih veličina i zainteresovanim stranama tokom razvoja politike će podržati inkluzivnije i odgovornije regulatorno okruženje. Posebnu pažnju treba posvetiti izazovima sa kojima se suočavaju MMSP, sa ciljanim mjerama u novom zakonodavstvu kako bi se povećala njihova konkurentnost uz obezbjeđivanje poštovanja propisa.
- ▶ **Sprovesti sektorske analize kako bi se razvile ciljne mjere politike zasnovane na dokazima.** Identifikovanje izazova sa kojima se suočavaju ključni sektori – kao što su poljoprivreda, turizam i mediji – omogućava kreiranje prilagođenih strategija podrške. Politike specifične za dati sektor mogu smanjiti pritiske neloyalne konkurencije i opremiti kompanije alatima i okruženjem potrebnim za poslovanje u formalnoj ekonomiji.
- ▶ **Uspostaviti snažan mehanizam za praćenje i evaluaciju.** Sveobuhvatan sistem praćenja i evaluacije je od suštinskog značaja za procjenu djelotvornosti implementiranih politika i inicijativa. Alati za izvještavanje i evaluaciju trebalo bi da budu dostupni svim zainteresovanim stranama, promovišući transparentnost i odgovornost. Redovne procjene zasnovane na učinku mogu biti osnov za neophodna prilagođavanja kako bi se poboljšali ishodi politike i osigurao kontinuirani napredak.
- ▶ **Poboljšati usluge razvoja poslovanja kako bi podržale formalizaciju i olakšale poslovanje, posebno za MMSP.** Proširenje pristupa konsultantskim i savjetodavnim uslugama pomoći će preduzećima da poboljšaju upravljanje, pristupe finansijama i poštuju propise, podstičući rast i smanjujući neformalnost.
- ▶ **Ojačati kapacitete inspeksijskih službi u odgovoru na neformalnu ekonomiju.** Od suštinskog je značaja povećanje broja inspektora, uz unapređenje njihovog znanja i vještina. Inspektori bi se prvo trebali fokusirati na edukaciju kompanija, a zatim na sprovođenje zakona kada je to potrebno. Osiguravanje jednake primjene zakona za sve promovisaće pravičnost i bolje poštovanje propisa.

Prioritet br.

5

Lakši pristup finansijama za preduzeća

55% kompanija smatra da finansijske usluge nisu jednako raspoložive svima, pri čemu se MMSP suočavaju sa više poteškoća nego veće kompanije.

57% kompanija navodi da se informacije o finansijskim uslugama slabo distribuiraju.

Finansijski sektor Crne Gore se sastoji od privatnih i javnih finansijskih institucija, finansijskih tržišta i finansijske infrastrukture, pri čemu banke dominiraju sistemom i čine 90% ukupne finansijske aktive. Finansijski sektor igra važnu ulogu u podršci kompanijama, pri čemu komercijalne banke i novoosnovana Razvojna banka pružaju finansijske proizvode kompanijama.

Crna Gora je 2024. godine ostvarila značajan rezultat pridruživanjem jedinstvenoj euro zoni i postala prva zemlja Zapadnog Balkana koja je uključena u njen geografski opseg. Ovim korakom, koji vodi Centralna banka Crne Gore, crnogorski nacionalni platni sistemi i regulativa se usklađuju sa standardima Evropske unije – što je važno dostignuće na putu zemlje ka članstvu u EU. Crna Gora ima dobro definisan pravni okvir za bankarski sektor, što dodatno olakšava njegovu integraciju sa evropskim finansijskim tržištima. Krajem septembra 2024. ukupna vrijednost odobrenih kredita dostigla je 4,6 milijardi eura, što predstavlja povećanje od 12,5% u odnosu na kraj 2023. i 15,3% u odnosu na septembar 2023. Od ovih kredita, 42,18% (1,94 milijarde eura) je izdato fizičkim licima, dok je 57,82% (2,66 milijardi eura) odobreno pravnim licima.

Uprkos ovom rastu, pristup finansijama i dalje predstavlja izazov za mnoge kompanije, posebno MMSP. Uslovi kreditiranja u Crnoj Gori su relativno strogi, pri čemu nekretnine i zemljište i dalje dominiraju kao kolateral za kredite, ograničavajući pristup kompanijama koje se bave specifičnim proizvodnim aktivnostima i pružanjem usluga, koje su u Crnoj Gori jako česte. Iako pravni okvir dozvoljava kreditorima da obezbijede kredite pokretnom imovinom, hartijama od vrijednosti i akcijama, ova praksa je i dalje nedovoljno iskorišćena. MMSP se suočavaju sa posebno zahtjevnim kriterijumima, iako propisi imaju za cilj da podstaknu kreditiranje MMSP snižavanjem koeficijenata ponderisanih rizikom i smanjenjem zahtjeva za rezervisanje za ove kredite.

EESE Istraživanje ukazuje na značajnu zabrinutost među kompanijama u pogledu finansijske inkluzivnosti i pristupa finansijama. Više od polovine (55%) anketiranih kompanija smatra da finansijske usluge nisu podjednako dostupne svima, pri čemu se MMSP suočavaju sa većim poteškoćama u odnosu na veće kompanije. Pored toga, 57% preduzeća je izjavilo da se informacije o finansijskim uslugama slabo distribuiraju, stvarajući dodatne prepreke pristupu mogućnostima finansiranja. Visoke kamatne stope, dugotrajni procesi odobravanja i nedovoljan kolateral navode se kao najveći izazovi prilikom apliciranja za kredite. Osamdeset devet posto kompanija identifikuje visoke kamate kao jednu od svojih najvećih prepreka, a njih 62% navodi dugo čekanje na odobrenje i 53% se bori sa uslovima vezano za kolateral. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za reformama politike kako bi se poboljšala finansijska inkluzivnost i pojednostavio pristup kreditima za kompanije.

Istraživanje je takođe pokazalo da se većina crnogorskih kompanija u velikoj mjeri oslanja na interna sredstva ili zadržanu dobit za svakodnevno poslovanje i ulaganja u osnovna sredstva, pri čemu je više od jedne trećine kompanija to navelo kao svoj primarni izvor finansiranja u 2023. Samo četvrtina kompanija se oslanja na formalne bankarske kredite, sa 17% koji se zadužuju kod banaka i 9% onih koje se zadužuju kod nebankarskih finansijskih institucija. Neformalno finansiranje od porodice i prijatelja koristi 14% kompanija, što ukazuje na visoku zavisnost od neformalnih izvora. Ovo oslanjanje naglašava hitnu potrebu da se olakša bolji pristup formalnim kreditima i proširi uloga formalnog finansijskog sistema u podršci rastu biznisa u Crnoj Gori.

Pristup finansijama je od suštinskog značaja za rast poslovne aktivnosti i ekonomski razvoj u Crnoj Gori. Iako se obim kredita povećao, mnoge kompanije – posebno MMSP – i dalje se suočavaju sa značajnim preprekama. Ciljane reforme, kao što su smanjenje zahtjeva za kolateralom, proširenje kreditnih opcija i povećanje finansijske pismenosti, pomoći će da se premosti finansijski jaz i stvoriti inkluzivnije i podsticajno finansijsko okruženje. Bolji pristup finansijama podstaći će inovacije, otvaranje novih radnih mjesta i održivi ekonomski rast.

3 vodeća izazova kod pdonošenja zahtjeva za kredit su: visoke kamatne stope (89%), dugo čekanje na odobrenje (62%) i uslovi vezano za kolateral (53%).

Preporuke:

- ▶ **Smanjiti zahtjeve za kolateralom i poboljšati pristup finansiranju za MMSP.** Bankarski sektor, u saradnji sa kompanijama i Vladom, treba da smanji zahtjeve za kolateralom i olakša uslove kreditiranja za MMSP kako bi pokrenuli inovacije i podstakli konkurentnost u crnogorskoj privredi. Ovo je ključni korak ka pristupačnijim i inkluzivnijim finansijama, jačanju poslovnog okruženja i podsticanju održivog rasta.
- ▶ **Smanjiti kamatne stope na kredite.** Smanjenje kamatnih stopa na kredite je od suštinskog značaja za podsticanje ulaganja u privatni sektor. Država, u saradnji sa drugim zainteresovanim stranama, treba da kontaktira bankarski sektor kako bi olakšala ovo smanjenje. S obzirom na visoku likvidnost u finansijskom sistemu, smanjene kamatne stope bi povećale finansiranje poslovne aktivnosti, promovišući rast i ekonomski razvoj.
- ▶ **Ojačati komunikaciju između kompanija i bankarskog sektora.** Unaprijeđeni dijalog i razmjena informacija između privatnog sektora i banaka su ključni za bolji pristup finansijama. Mnoge kompanije, posebno MMSP, nisu svjesne dostupnih opcija finansiranja. Jasnija komunikacija i tješnja saradnja će pomoći da se premosti ovaj jaz, omogućavajući kompanijama da obezbijede resurse koji su im potrebni za rast.
- ▶ **Uspostaviti namjenske kreditne linije za ciljane sektore i grupe.** Kako bi promovisala veću inkluziju, Vlada bi, u saradnji sa odgovarajućim partnerima i donatorima, trebalo da obezbijedi namjenske kreditne linije za konkretne sektore, kao što su poljoprivreda i proizvodnja, i za određene grupe, uključujući žene i mlade. Ovi prilagođeni finansijski instrumenti bi ponudili pristupačne mogućnosti za pokretanje i proširenje biznisa, povećavajući ukupni doprinos privredi.
- ▶ **Ojačati novoosnovanu Razvojnu banku Crne Gore.** Kao institucija u državnom vlasništvu, Razvojna banka Crne Gore treba da se fokusira na direktnu podršku kompanijama, posebno onima koje nemaju pristup kreditima preko komercijalnih banaka. Neophodno je razvijati programe usklađene sa potrebama privatnog sektora, istovremeno osiguravajući da banka posluje drugačije od komercijalnih banaka. Transparentnost u operacijama i procesima odobravanja kredita mora biti prioritet kako bi se održala odgovornost i povjerenje javnosti.
- ▶ **Osnovati Kreditno-garantni fond Crne Gore.** Kreditno garantni fond je od suštinske važnosti za rast malih preduzeća i poboljšanje pristupa finansijama za grupe koje nisu dobile kredite i koje imaju poteškoća da obezbijede zajmove od privatnih finansijskih institucija. Garantujući dio kredita, fond će smanjiti rizik za zajmodavce, ohrabrujući ih da daju zajmove startupima i malim preduzećima.
- ▶ **Podsticati diverzifikaciju i korišćenje alternativnih finansijskih izvora.** Proširenje alternativnih mogućnosti finansiranja je ključno za podršku kompanijama svih vrsta. Razvoj instrumenata kao što su biznis anđeli, trust fondovi i druge inovativne opcije finansiranja će kreirati nove finansijske resurse za crnogorska preduzeća. Ovi alternativni izvori kapitala će diverzifikovati ekonomiju i pokrenuti inovacije i rast u više sektora.

6

Obrazovanje i vještine po mjeri privrede

Crna Gora je napravila značajne iskorake tokom protekle decenije u poboljšanju sistema obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja. Država je sproveda strateške, pravne i institucionalne reforme, koje su kulminirale privremenim zatvaranjem pregovora sa Evropskom unijom o poglavlju „Obrazovanje i kultura“ u procesu pristupanja. Obrazovni sistem Crne Gore je uporediv sa ostalim zemljama Zapadnog Balkana, a u nekim oblastima čak i vodi u regionu.

Ključni element crnogorskog okvira vještina je nacionalni okvir kvalifikacija (NOK), sveobuhvatni okvir za cjeloživotno učenje usvojen 2010. godine. Zapažene su reforme u stručnom obrazovanju i obuci (VET), posebno uvođenjem dualnog stručnog obrazovanja, koje olakšava tranziciju od škole do posla kroz učenje zasnovano na radu. Prema ovom sistemu, učenici dijele svoje vrijeme između učenja u školi i rada kod poslodavca, primajući mjesečnu stipendiju za svoje zaposlenje.

Uprkos ovom napretku, crnogorski obrazovni sistem se suočava sa nekoliko izazova. Uporni nedostatak diplomiranih studenata u oblastima nauke, tehnologije, inženjerstva i matematike (STEM) dio je šire neusklađenosti vještina između obrazovnog sistema i potreba tržišta rada. Ova neusklađenost je doprinijela povećanju slobodnih radnih mjesta u protekloj deceniji, naglašavajući potrebu za boljom usklađenošću između ishoda obrazovanja i zahtjeva tržišta rada.

Djelimično zbog ovih izazova, stope nezaposlenosti i neaktivnosti u Crnoj Gori ostaju relativno visoke, posebno među licima sa nižim nivoom obrazovanja. U decembru 2024. godine stopa nezaposlenosti je bila nešto više od 11 odsto, no među mladima je premašila 20 odsto. Stopa dugotrajne nezaposlenosti iznosila je 10,2 odsto u 2022. godini, što je izuzetno visoko u odnosu na prosjek EU (2,9 odsto). Najranjivije kategorije tržišta rada su žene, mladi, Romi, osobe sa invaliditetom i niskokvalifikovani radnici.

EESE istraživanje je ukazalo na značajnu zabrinutost među kompanijama u vezi sa sistemom obrazovanja, obuke i cjeloživotnog učenja u Crnoj Gori. 76% preduzeća smatra da institucije stručnog i visokog obrazovanja ne uspijevaju da opreme studente vještinama relevantnim za posao. Dodatno, 74% kompanija ističe nedostatak koordinacije između potreba kompanije i obrazovne ponude kao ključnu prepreku za razvoj i održavanje kvalifikovane radne snage.

Crnogorske kompanije se suočavaju sa značajnim izazovima u zapošljavanju kvalifikovanih radnika, prvenstveno zbog neusklađenosti vještina i nedostatka kandidata. Preko 36% kompanija navodi poteškoće zbog neusklađenosti vještina, dok 35% ima problema sa malim brojem kvalifikovanih kandidata.

Najtraženije vještine uključuju vještine specifične za radno mjesto (75%), međuljudske i vještine komunikacije (63%) i sposobnosti rješavanja

76% kompanija smatra da institucije za stručno i visoko obrazovanje ne uspijevaju da opreme studente vještinama relevantnim za posao

74% kompanija smatra da je nedostatak koordinacije između potreba preduzeća i obrazovne ponude ključna prepreka razvoju i održavanju kvalifikovane radne snage.

Preko **36%** kompanija navodi poteškoće zbog neusklađenosti vještina, dok **35%** ima problema sa malim brojem kvalifikovanih kandidata kada zapošljavaju kvalifikovano osoblje.

Najtraženije vještine uključuju vještine specifične za radno mjesto (75%), međuljudske i vještine komunikacije (63%) i sposobnosti rješavanja problema (57%).

Oko 27% kompanija gubi zaposlene zbog migracija u inostranstvo, dok se 26% suočava sa izazovima konkurencije iz javnog sektora.

problema (57%). Kako bi premostile ove nedostatke, mnoge kompanije se oslanjaju na internu obuku, pri čemu 44% koristi postojeće osoblje za obuku zaposlenih tokom redovnih dužnosti, a 19% angažuje posebne trenere. Međutim, nedostatak budžeta za obuku ostaje glavna prepreka za 54% kompanija, ograničavajući njihovu sposobnost da interno izgrade neophodne vještine.

Zadržavanje kvalifikovanih radnika jednako je izazovno zbog migracije u inostranstvo i konkurencije iz javnog sektora. Oko 27% kompanija navodi da gubi zaposlene zbog boljih prilika u inostranstvu, dok dodatnih 27% navodi poteškoće u nadmetanju sa javnim sektorom, koji često nudi atraktivnije beneficije i sigurnost radnog mjesta.

Uprkos značajnim reformama, crnogorski sistem obrazovanja i obuke i dalje ima poteškoća da ispuni rastuće zahtjeve tržišta rada. Uporna neusklađenost vještina, visoka nezaposlenost i poteškoće u zapošljavanju i zadržavanju kvalifikovanih radnika ključni su izazovi za kompanije. Rješavanje ovih pitanja zahtijeva kontinuirano usklađivanje između obrazovanja i potreba tržišta rada, poboljšanu koordinaciju između zainteresovanih strana i kreatora politike, kao i proširena ulaganja u profesionalnu obuku i cjeloživotno učenje. Podsticanje jačih veza između kompanija i obrazovnih institucija biće od suštinskog značaja da bi radna snaga stekla vještine relevantne za posao, da bi se smanjila nezaposlenost i podržao održivi ekonomski rast.

Preporuke:

- ▶ **Predvidjeti potrebe za vještinama u ključnim sektorima rasta.** Da bi se poboljšala konkurentnost crnogorskih kompanija, važno je riješiti postojeće i spriječiti buduće neusklađenosti vještina. Procjena potreba za vještinama u ključnim sektorima i inkorporiranje nalaza u standarde, nastavne planove i programe i programe obuke će: i) povećati responzivnost stručnog obrazovanja i obuke i obrazovanja odraslih na potrebe tržište rada; ii) pokazati kako se sveukupno predviđanje vještina može poboljšati; i iii) podsticati sveobuhvatne pristupe obrazovanju, obuci i cjeloživotnom učenju kod poslodavaca, sindikata i Vlade.
- ▶ **Povećati STEM obrazovanje u osnovnom i srednjem obrazovanju i TVET-u.** To se može postići procenom STEM vještina koje su potrebne poslodavcima i zajedničkim radom sa Ministarstvom prosvjete na uključivanju ovih vještina u nastavne planove i programe i programe obuke. Redovne posjete nastavnika i učenika kompanijama, kao dio nastavnih planova i programa, takođe mogu podržati razvoj STEM vještina.
- ▶ **Modernizovati mehanizme finansiranja stručnog usavršavanja.** Sistem finansiranja obuke, uključujući dualno stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, treba revidirati i modernizovati, uključujući sisteme nameta, finansiranje po formuli, poreske olakšice i javno-privatna partnerstva. Poreske olakšice mogu pomoći kompanijama da odgovore na nedostatak vještina i finansiraju obuku i izgradnju kapaciteta. Potrebno je istražiti dodatne mehanizme, npr. kako bi se osigurala finansijska održivost dualnog stručnog obrazovanja u odnosu na troškove kompanija za obuku novih radnika.
- ▶ **Uspostaviti moderan, fleksibilan i responzivan/prilagodljiv sistem obrazovanja odraslih.** Poslodavci, zaposleni i nezaposleni će imati koristi od mehanizama koji omogućavaju brzu dokvalifikaciju i prekvalifikaciju radne snage. To bi trebalo da uključi brzo otkrivanje potreba za dokvalifikacijom i prekvalifikacijom i njihovo prevođenje u kratkoročne kurseve obuke, mehanizme osiguranja kvaliteta, održive mehanizme finansiranja i da osigura da se talenti žena i grupa stanovništva u nepovoljnom položaju mogu adekvatno razvijati.
- ▶ **Razviti kratke obuke o poboljšanju digitalnih vještina i temeljnoj analizi poslovanja (due diligence).** Digitalna transformacija i usklađenost sa ekološkim i društvenim standardima zahtijevaju nove kompetencije kako za menadžment kompanija, tako i za zaposlene. Kratki kursevi o postojećim i novim tehnološkim i regulatornim promjenama mogu pomoći kompanijama da prilagode svoje poslovne modele i poslovanje.
- ▶ **Pojednostaviti programe izdavanja viza i boravišnih dozvola kako bi se osiguralo da crnogorske kompanije imaju pristup kvalifikovanim radnicima iz inostranstva.** Reforme i pojednostavljenja procedura za dobijanje radnih i dozvola za privremeni boravak mogle bi pomoći u rješavanju prepreka koje usporavaju proces pronalaženja kvalifikovane radne snage.

Inovacije i digitalna transformacija

Digitalna transformacija Crne Gore, vođena Strategijom digitalne transformacije 2022-2026, fokusira se na širenje širokopojasnog pristupa velike brzine i razvoj 5G mreže. Međutim, kašnjenja u usvajanju nacionalnog širokopojasnog plana i okvira za 5G sajber sigurnost su usporili napredak. Digitalne Vladine usluge se takođe suočavaju sa poteškoćama zbog tehničkih problema u državnom sistemu razmjene podataka i spore integracije javnih registara, što ograničava interoperabilnosti i kvalitet e-usluga. Strategija sajber bezbjednosti 2022-2026 se bavi kritičnim nedostacima, ali kašnjenja u donošenju zakona o informacionoj bezbjednosti zaustavila su uspostavljanje Nacionalne agencije za sajber bezbjednost. U međuvremenu, Agencija za zaštitu ličnih podataka ostaje operativna, iako se još uvijek čeka potpuno usklađivanje sa Opštom uredbom o zaštiti podataka EU (GDPR).

Usvajanje digitalnih alata u privatnom sektoru Crne Gore je poraslo posljednjih godina, podstaknuto pandemijom COVID-19. Trenutno, 85% kompanija ima web stranice, što odražava poslovno okruženje koje je sve više informisano o tehnologiji. Sve veća upotreba e-trgovine i e-plaćanja naglašava napredak sektora, iako izazovi u obradi plaćanja i dalje ograničavaju kapacitet malih i srednjih preduzeća za globalnu ekspanziju. IKT sektor u Crnoj Gori se brzo širi, doprinoseći BDP-u sa 4,5% i zapošljavajući 4,5% radne snage, što ga čini jednim od najbrže rastućih sektora u zemlji. U 2023. godini, IKT sektor je činio 25% ukupnog izvoza. Međutim, uprkos ovom napretku, Crna Gora je rangirana na 65. mjestu od 133 zemlje po Globalnom indeksu inovacija 2024, sa ocjenom 28,9, što ukazuje na prostor za unapređenje u podsticanju inovacija i konkurentnosti.

Iako je pravni okvir u velikoj mjeri usklađen sa standardima EU, i dalje postoje praznine u implementaciji i ograničenja resursa. Usklađenost sa GDPR-om i obaveze u oblasti sajber sigurnosti su mnogim kompanijama i dalje teške za snalaženje, posebno malim i srednjim preduzećima, koja često nemaju potrebnu stručnost. Širokopojasni pristup nastavlja da se poboljšava, ali se ruralna područja i dalje suočavaju sa izazovima povezivanja, što ograničava njihovo učešće u digitalnoj ekonomiji. Inicijative kao što je Strategija razvoja MMSP 2023–2026 imaju za cilj da odgovore na jaz u digitalnim vještinama i promovišu e-trgovinu, dok Strategija razvoja 5G i Zakon o inovacionoj djelatnosti podržavaju rast novih tehnologija kao što su AI (vještačka inteligencija), blockchain (blokčejn) i IoT (internet stvari). Ciljana ulaganja u infrastrukturu, izgradnju kapaciteta i jasnoću propisa biće od suštinskog značaja za Crnu Goru kako bi otključala svoj puni digitalni potencijal i unaprijedila svoj kapacitet za inovacije.

EESE istraživanje iz 2023. godine ističe ključne regulatorne prepreke za usvajanje digitalnih tehnologija za kompanije u Crnoj Gori. Propisi o digitalnom plaćanju (25%), poreski propisi (20%) i uslovi vezano za

Tri najveće regulatorne prepreke za usvajanje digitalnih alata su: propisi o digitalnom plaćanju (25%), poreski propisi (20%) i uslovi vezano za privatnost podataka (14%)

privatnost podataka (14%) su najčešće navedene prepreke, dok je 26% navelo da nema značajnih pravnih problema. Ograničeni finansijski resursi (29%), visoke naknade za digitalne alate (21%) i nedostatak digitalnog znanja specifičnog za industriju (14%) dodatno ometaju digitalizaciju, što ukazuje na potrebu za ciljanom državnom podrškom kroz finansijsku pomoć, pristupačna rješenja i programe digitalne obuke. Percepcije digitalnih javnih usluga su mješovite – 25% kompanija smatra da su djelotvorne, dok ih je 34% ocijenilo nedjelotvornim, a 20% nije upoznato da su dostupne, što naglašava potrebu za poboljšanim kvalitetom usluga i većim dosegom kako bi se podstaklo usvajanje.

Crna Gora je ostvarila stabilan napredak u digitalnoj transformaciji, posebno brzim rastom svog IKT sektora i povećanim usvajanjem digitalne tehnologije među kompanijama. Međutim, ostaju značajni izazovi, uključujući nedostatke u digitalnoj infrastrukturi, ograničene kapacitete za sajber bezbjednost i neujednačene digitalne usluge Vlade. Ove prepreke, u kombinaciji sa potrebom za većim inovacijama i jačom podrškom za preduzeća, nastavljaju da usporavaju digitalni napredak zemlje. Idući naprijed, Crna Gora mora dati prioritet ulaganjima u infrastrukturu, digitalne vještine i inovacije, uz podsticanje inkluzivnijeg digitalnog okruženja. Odgovarajući na ove izazove i nadograđujući svoje snage, Crna Gora može otključati svoj puni digitalni potencijal, povećati konkurentnost i pozicionirati se kao lider u regionalnoj digitalnoj ekonomiji.

Tri najveće prepreke za usvajanje digitalnih tehnologija su: ograničeni finansijski resursi (29%), visoke naknade za digitalne alate (21%) i nedostatak digitalnog znanja specifičnog za industriju (14%)

Preporuke:

- ▶ **Unaprijediti primjenu zakona koji regulišu digitalizaciju.** Rješavanje administrativnih izazova u implementaciji ključnih zakona koji regulišu digitalizaciju—kao što su Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu i Zakon o elektronskim dokumentima—od suštinskog je značaja za stvaranje besprekornog digitalnog okruženja. Napore bi trebalo usmjeriti na uklanjanje prepreka za implementaciju kako bi se osiguralo da kompanije i javne institucije ostvaruju punu korist od digitalnih usluga. Pored toga, usvajanje novog zakonodavstva usklađenog sa standardima EU i Digitalnom agendom 2030 dodatno će ubrzati digitalnu transformaciju Crne Gore.
- ▶ **Povećati javna ulaganja u IKT, posebno u istraživanje i razvoj.** Povećanje javnih ulaganja u IKT, posebno u istraživanje i razvoj (R&D), od suštinskog je značaja za podsticanje inovacija i opremanje učenika praktičnim vještinama. Investicije treba da se usmjere na unapređenje laboratorija i savremene opreme za podršku širem usvajanju IKT-a u Crnoj Gori. Jednako važno je jačanje saradnje između univerziteta i kompanija kako bi se olakšao transfer znanja i razvile vještine usklađene sa potrebama privatnog sektora.
- ▶ **Podstaći usvajanje tehnologije.** Proširiti podsticaje i kreirati namjenske kreditne linije za podršku digitalnoj transformaciji poslovanja. Posebni programi finansiranja, poreski krediti i druge ciljane mjere mogu podstaći ulaganja u tehnologije koje povećavaju produktivnost. I direktna finansijska podrška—kao što su subvencije i zajmovi sa niskim kamatama—i indirektni podsticaji poput poreskih kredita pomoći će kompanijama da usvoje napredne tehnologije, podstičući inovacije i poboljšavajući konkurentnost.
- ▶ **Razviti prilagođene programe digitalnih vještina za MMSP.** Ciljani programi mogu biti podržani kroz javno finansiranje ili kroz partnerstvo između Vlade i IT kompanija. Ove inicijative treba da obezbijede obuku i saradnju sa obrazovnim institucijama kako bi se premostio jaz u digitalnim vještinama. Učenje iz najboljih međunarodnih praksi, posebno u vezi sa usvajanjem AI, pomoći će crnogorskim kompanijama da ostvare korist od digitalne transformacije.
- ▶ **Usvojiti novu strategiju pametne specijalizacije.** Usvajanje nove strategije pametne specijalizacije i povećanje finansijskih sredstava za njenu implementaciju je od suštinskog značaja za promovisanje inovacija i rasta. Jačanje kapaciteta za pristup i efektivno korišćenje EU fondova, posebno za projekte digitalizacije, će poboljšati rezultate. Veće učešće MMSP, poslovnih udruženja i privatnog sektora u implementaciji projekata će povećati relevantnost i uspjeh inicijativa. Izgradnja vještina za pripremu, upravljanje i evaluaciju projekata će osigurati da ovi napori budu održivi i da ostvare željeni uticaj.
- ▶ **Ukloniti prepreke za globalno širenje poslovanja.** Kompanije u Crnoj Gori suočavaju se sa značajnim izazovima u obradi međunarodnih plaćanja, što ograničava njihov globalni domet. Omogućavanje partnerstava sa globalno priznatim obrađivačima uplata i platformama za plaćanje pomoći će u prevazilaženju ovih prepreka. Osiguravajući lakši pristup pouzdanim rješenjima za plaćanje, preduzeća će biti bolje pozicionirana da nesmetano posluju u globalnoj digitalnoj ekonomiji i proširuju svoje međunarodno prisustvo.
- ▶ **Unaprijediti usluge e-uprave.** Digitalizovane usluge će pojednostaviti poslovanje, smanjiti troškove i poboljšati efikasnost. Podizanje svijesti o ovim uslugama kroz marketinške i obrazovne kampanje, interfejse koji su laki za korišćenje i partnerstvo sa poslovnim udruženjima će podstaći usvajanje i minimizirati oslanjanje na manuelne procese.
- ▶ **Promovisati inovacije i partnerstva poslovno-akademske zajednice.** Od suštinskog je značaja povećanje vidljivosti institucija koje podržavaju digitalnu transformaciju i inovacije. Više promotivnih aktivnosti trebalo bi da prikaže uspješne projekte i inovacije, uz naglašavanje mogućnosti za saradnju između akademske zajednice i poslovnog sektora. Razmjena najboljih praksi pomoći će preduzećima da usvoje inovativna rješenja i podstaći tješnju saradnju među različitim sektorima.

8

Brža tranzicija ka zelenoj ekonomiji

Crna Gora prolazi kroz složenu i transformativnu tranziciju ka zelenoj ekonomiji u naporu da svoje politike uskladi sa standardima EU i globalnim klimatskim obavezama. Zemlja je uspostavila solidan zakonodavni, institucionalni i okvir programskih politika da podrži ovu promjenu. Ključne strategije, kao što su Nacionalni energetske i klimatski plan (NECP), Nacionalna strategija održivog razvoja, kao i Strategija i akcioni plan cirkularne ekonomije, odražavaju jasnu namjeru Crne Gore da održivost ugradi u svoj nacionalni razvojni plan. Ovi okviri imaju za cilj promovisanje dekarbonizacije, povećanje efikasnosti resursa i podsticanje cirkularne ekonomije. Ažurirani Nacionalno utvrđeni doprinos Crne Gore (NDC) definiše cilj u pogledu smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte za 35% do 2030. godine, potvrđujući posvećenost države globalnim klimatskim ciljevima.

Uprkos pozitivnim pomacima, Crna Gora se suočava sa značajnim preprekama koje bi mogle usporiti njenu zelenu tranziciju. Energetski sektor, koji u velikoj mjeri zavisi od uglja, ostaje jedan od najvećih izazova i najveći izvor emisije ugljenika. Iako je postignut napredak u projektima energije vjetra i solarne energije, njihova ekspanzija je ograničena nedovoljnom infrastrukturuom i malim učešćem privatnog sektora. Upravljanje otpadom je još jedna kritična oblast u kojoj je napredak spor uprkos postojanju ključnih politika. Infrastruktura je i dalje neadekvatna, sa ograničenim kapacitetima za reciklažu i nedovoljnim kapacitetom za odgovarajući tretman otpada. Ilegalno odlaganje otpada je široko rasprostranjeno, što uzrokuje degradaciju životne sredine i ozbiljne rizike po javno zdravlje. Loša koordinacija između institucija, slabi administrativni kapaciteti i fragmentirane odgovornosti dodatno ometaju razvoj integrisanog sistema upravljanja otpadom usklađenog sa principima cirkularne ekonomije.

Privatni sektor u Crnoj Gori je preduzeo važne korake ka usvajanju održivih praksi, posebno u energetici i poljoprivredi, ali ostaju značajni izazovi—posebno u građevinskoj industriji, gdje su potrebni snažniji podsticaji za promovisanje ekološki prihvatljivih investicija. Dok neki sektori napreduju, mnoge kompanije se suočavaju sa značajnim preprekama u prilagođavanju zelenoj tranziciji. Pristup finansiranju je veliki izazov, budući da su energetske efikasne tehnologije i cirkularni poslovni modeli često preskupi za manje kompanije sa ograničenim kapitalom. Niska svijest o zelenim mogućnostima i zahtjevima u pogledu poštovanja propisa dodatno ograničava angažman u ovoj oblasti, posebno među malim preduzećima. Napredak je takođe usporen nedostatkom zelenih tehnologija, tehničke ekspertize i kvalifikovanih stručnjaka u ključnim sektorima kao što su obnovljivi izvori energije, upravljanje otpadom i održiva gradnja. Složeno zakonodavstvo, nedosljedna implementacija politike i nedovoljni Vladini podsticaji predstavljaju dodatne prepreke, što otežava kompanijama da iskoriste prednosti zelene tranzicije.

Samo **31%** crnogorskih kompanija ima strategije za efikasnu upotrebu energije i materijala. Međutim, preko polovina njih (**53%**) prepoznaje značaj ekološke odgovornosti.

Top 3 barijere za
usvajanje zelenih
tehnologija:
nedovoljna
informisanost (46%),
nedovoljna tehnička
znanja (39%) i
nedostatak kapitala
(36%).

EESE istraživanje iz 2023. godine naglašava značajne izazove sa kojima se crnogorske kompanije suočavaju u usvajanju održivih praksi. Otprilike jedna trećina (34%) anketiranih kompanija izjavila je da nije upoznata sa ekološkim propisima i da nisu sigurne vezano za kompleksnost poštovanja propisa, što ukazuje da postoji značajno nerazumijevanje regulatornih zahtjeva. Ova ograničena svijest utiče na to kako kompanije percipiraju potrebu za uključivanjem održivosti u svoje poslovanje. Kao rezultat toga, samo 31% anketiranih kompanija prijavilo je da su razvile strategije za poboljšanje energetske efikasnosti i upotrebe materijala ili smanjenje emisija i otpada. Međutim, više od polovine (53%) prepoznaje važnost ekološke odgovornosti.

Istraživanje je takođe identifikovalo ključne prepreke koje ometaju kompanije da usvoje zelene tehnologije i prakse. Nedovoljnu informisanost/svijest je 46% ispitanika navelo kao jednu od tri najveće prepreke, zatim nedovoljno tehničko znanje (39%) i ograničen kapital za zelena ulaganja (36%). Ovi nalazi naglašavaju hitnu potrebu za ciljanim intervencijama, uključujući programe izgradnje kapaciteta, poboljšane usluge razvoja poslovanja, bolji pristup finansiranju i jasnije regulatorne smjernice. Neuspjeh u rješavanju ovih izazova ostaviće mnoge kompanije loše pripremljenima da iskoriste prilike koje nudi zelena tranzicija.

Bogati prirodni resursi Crne Gore i snažna posvećenost zaštiti životne sredine pružaju solidnu osnovu za njenu zelenu tranziciju. Prilagođavanje i ublažavanje klimatskih promjena pružaju mogućnosti za pomak ka otpornijem i produktivnijem modelu rasta, ali je rješavanje strukturnih izazova od suštinskog značaja. Poboljšanje poslovnog okruženja, ulaganje u ljudski kapital i jačanje kapaciteta javnog sektora će biti od ključne važnosti. Istovremeno, Crna Gora mora brzo djelovati na ublažavanju eskalirajućih klimatskih rizika—kao što su poplave, suše i rastuće temperature—koji već pogađaju zemlju i predviđa se da će se intenzivirati. Izgradnja održive ekonomije koja balansira otpornost životne sredine sa dugoročnim prosperitetom zahtijevaće odlučnu akciju i dobro koordinirane strategije

Preporuke:

- ▶ **Ojačati institucionalnu koordinaciju i okvir za praćenje zelene tranzicije.** Djelotvorna koordinacija i jaki institucionalni kapaciteti su ključni za upravljanje zelenom tranzicijom Crne Gore. Treba uspostaviti centralizovani mehanizam za koordinaciju, praćenje i evaluaciju napretka u svim sektorima, osiguravajući usklađenost između nacionalnih strategija i propisa. Redovne procjene će pratiti napredak i omogućiti prilagođavanje strategija, politika i propisa kako bi se djelotvorno odgovorilo na potrebe poslovne zajednice.
- ▶ **Ojačati i proširiti mehanizme zelenih podsticaja za privatni sektor.** Postojeći podsticaji moraju biti poboljšani i diverzifikovani kako bi se pomoglo kompanijama da usvoje održive prakse. Finansijski podsticaji, grantovi, poreske olakšice, preferencijalne javne nabavke i zeleni krediti sa niskim kamatnim stopama mogu olakšati prelazak na energetske efikasne operacije i zelene tehnologije. Bolja promocija postojećih smanjenja PDV-a na zelenu energetska opremu dodatno će podstaći angažovanje kompanija u zelenoj tranziciji.
- ▶ **Poboljšati pristup finansiranju za zelene investicije.** Pristup finansijama ostaje ključna prepreka koja sprečava kompanije da usvoje održive prakse. Saradnja sa finansijskim institucijama i organizacijama kao što je Eko fond - Fond za zaštitu životne sredine Crne Gore može pomoći u razvoju prilagođenih finansijskih proizvoda, uključujući zelene kredite i grantove. Ciljana finansijska podrška će podsticati odgovoran zeleni rast i ubrzati usvajanje inovativnih zelenih rješenja.
- ▶ **Graditi radnu snagu spremnu za budućnost za zelenu tranziciju.** Trebalo bi razviti ciljanu strategiju kako bi se odgovorilo na rastuću potražnju za kompetencijama vezanim za održivost u sektorima kao što su obnovljivi izvori energije, upravljanje otpadom i održiva gradnja. Ova strategija bi trebalo da uvede programe obuke i standarde kvalifikacija usmjerene na zanimanja i vještine zelene ekonomije. Tijesna saradnja između relevantnih vlasti, obrazovnih institucija i privatnog sektora je od suštinskog značaja za usklađivanje obrazovanja i obuke sa potrebama zelenih industrija u nastajanju.
- ▶ **Podići svijest o zelenoj tranziciji i odgovornim poslovnim praksama.** Ciljane kampanje treba da istaknu ekonomske koristi od održivih poslovnih praksi. Za veći uticaj, partnerstvo između relevantnih organa i UPCG bi bilo veoma djelotvorno. Postojeći program UPCG za priznavanje društvene odgovornosti preduzeća mogao bi se proširiti u saradnji sa relevantnim vlastima kako bi uključio više nominacija i novih kategorija za liderstvo u oblasti životne sredine, podižući svest i ohrabrujući više kompanija da ubrzaju svoju zelenu tranziciju.
- ▶ **Ojačati saradnju između javnih institucija i privatnog sektora.** Saradnja između javnih institucija i privatnog sektora treba da se poboljša. Radne grupe specifične za industriju mogu pomoći u razvoju prilagođenih smjernica za ekološki održive poslovne prakse. Uključivanje kompanija u ovaj proces osigurava da su smjernice praktične i relevantne. Obezbeđivanje prilagođenih resursa za svaku industriju će se pozabaviti različitim ekološkim izazovima i stvoriti ciljanija rješenja, pomažući kompanijama da na djelotvorniji način pređu na održive prakse.

Prioritet br.

9

Produktivnost za veću konkurentnost

Produktivan privatni sektor je od vitalnog značaja za povećanje konkurentnosti, podsticanje ekonomskog rasta i podizanje životnog standarda u Crnoj Gori. Produktivnost u Crnoj Gori je relativno visoka u poređenju sa drugim zemljama Zapadnog Balkana. Međutim, 2024. dostigla je samo 40% prosjeka EU, a jaz je još veći u poređenju sa najproduktivnijim ekonomijama EU. Posljednjih godina ukupna faktorska produktivnost zemlje (TFP) – ključna mjera efikasnosti – ostala je u stagnaciji ili čak opala.

Povećanje produktivnosti rada u Crnoj Gori u velikoj mjeri je podstaknuto velikim ulaganjem u fizički kapital, posebno u infrastrukturu i razvoj nekretnina. Međutim, ove investicije su prvenstveno finansirane putem stranog kapitala. Iako je ovaj priliv eksternih resursa podstakao ekonomski rast i modernizovao infrastrukturu u zemlji, on donosi i dugoročne rizike. Strategija koja se previše oslanja na strane investicije je neodrživa, jer vodi progresivnom transferu domaće imovine u strano vlasništvo. Investitori očekuju povrate na svoj kapital u obliku repatrijacije profita, plaćanja kamata i dividendi, što bi moglo stvoriti značajne odlazne novčane tokove u budućnosti. Ovaj odliv može potkopati fiskalnu stabilnost zemlje i platni bilans, posebno ako se produktivnost ne poboljšava bržim tempom.

Ekonomska struktura zemlje, koja u velikoj mjeri zavisi od uskog raspona nisko-tehnoloških usluga – posebno turizma, maloprodaje i građevinarstva – ometa inovacije i sputava rast industrija sa visokom dodatom vrijednošću. Globalno, povećanje produktivnosti je najizraženije u proizvodnji i poljoprivredi, dok sektore kao što su turizam, maloprodaja i građevinarstvo – koji dominiraju crnogorskom ekonomijom – karakteriše mnogo sporiji rast produktivnosti. Turizam, iako vitalna komponenta crnogorskog BDP-a, je inherentno radno intenzivan i niskotehnološki, što ograničava njegov kapacitet da podstakne značajna poboljšanja produktivnosti. Ekonomija koja se sve više oslanja na turizam i druge nisko-tehnološke usluge vjerovatno će se suočiti sa poteškoćama u zatvaranju jaza u produktivnosti i imati poteškoća u nadmetanju sa naprednijim evropskim ekonomijama.

Demografski izazovi, uključujući smanjenje i starenje stanovništva, zajedno sa emigracijom kvalifikovanih radnika, pogoršavaju nedostatak radne snage i narušavaju proizvodni potencijal Crne Gore. Ovim demografskim pritiscima doprinosi neefikasnost tržišta rada koja ograničava djelotvorno korišćenje postojeće radne snage. Dodatak ovim izazovima je značajna neusklađenost između vještina radne snage i potreba privatnog sektora, ukorijenjena u obrazovnom sistemu koji ne uspijeva da pripremi osobe za zahtjeve modernog tržišta rada.

Neformalni sektor predstavlja veliki izazov koji dodatno ometa produktivnost. Neformalnost utiče na ekonomiju na dva glavna načina: prvo, neformalnost stvara nelojalnu konkurenciju, omogućavajući

U 2024. godini, crnogorska produktivnost rada iznosila je samo 40% prosjeka EU. Bez poboljšanja, nadmetanje na tržištu EU će biti sve teže.

neformalnim firmama da posluju izvan poreskih i regulatornih okvira. Drugo, neformalne kompanije često ostaju male, sa malim usvajanjem tehnologije i ograničenom sposobnošću za ulaganja ili rast. Ove firme obično privlače niže kvalifikovane radnike i nemaju dovoljno podsticaja da ponude odgovarajuću obuku, što ih drži zarobljenim u ciklusu niske produktivnosti. Kao rezultat toga, one ne uspijevaju da značajno doprinesu ukupnom ekonomskom rastu.

Jednaki uslovi za sve i dalje su presudni za podsticanje rasta produktivnosti u Crnoj Gori. Osiguravanje fer konkurencije omogućava najproduktivnijim i najinovativnijim kompanijama da napreduju i šire se. Malo novih kompanija uspješno ulazi na tržište, a one koje rastu nisu uvijek najproduktivnije ili najinovativnije. Faktori kao što su nejednak pristup resursima, regulatorne barijere i favorizovanje mogu narušiti konkurenciju. U ovom okruženju, ni najefikasnije firme ne uspijevaju uvijek, što ugrožava ukupni produktivni potencijal privrede.

Konačno, veličina crnogorskog javnog sektora je sveukupno uporediva sa onim u drugim evropskim zemljama, ali njegov kvalitet pružanja usluga često pada ispod standarda EU. Poboljšanje efikasnosti i upravljanja u javnom sektoru je od suštinskog značaja za podršku širem rastu produktivnosti. Racionalizacija birokratskih procesa, usvajanje digitalnih rješenja i poboljšanje kapaciteta i profesionalizma javnih institucija mogu smanjiti transakcione troškove za kompanije i podstaći konkurentnije okruženje.

Izazovi u pogledu produktivnosti u Crnoj Gori potiču iz dubljih strukturnih pitanja koja zahtijevaju višestruku strategiju. Iako je strani kapital podstakao nedavni rast, fokus se sada mora pomjeriti na povećanje ukupne faktorske produktivnosti kroz tehnološke inovacije, bolje poslovne prakse i fer konkurenciju. Promovisanje tržišne pravednosti, podsticanje formalizacije i ulaganje u razvoj vještina biće ključ za izgradnju konkurentnije ekonomije. Smanjenje oslanjanja na niskotehnološke usluge kao što je turizam i širenje visokoproduktivnih sektora kao što su proizvodnja i industrije zasnovane na znanju od suštinskog je značaja za održivi rast. Uz adekvatne politike, Crna Gora može postići otporniju, visokoproduktivnu i konkurentniju ekonomiju.

Preporuke:

- ▶ **Stvoriti jednake uslove na tržištu.** Tržišna pravila moraju se podjednako primjenjivati na sve kompanije kako bi se osigurala fer konkurencija, omogućavajući najproduktivnijim kompanijama da napreduju i pokreću ukupni rast. Nove kompanije bi trebalo da budu u mogućnosti da uđu i uspiju na osnovu svoje sposobnosti da stvore vrijednost, oslobođena političkog uticaja i favorizovanja. Nezavisni pravosudni sistem i efikasna javna uprava su od suštinskog značaja za podsticanje fer konkurencije i podršku poslovnom rastu.
- ▶ **Podsticati finansijsku inkluziju i formalizaciju poslovanja.** Pristupačna elektronska plaćanja su ključna za smanjenje oslanjanja na gotovinu i podsticanje formalizacije tako što čine transakcije sljedivim i ograničavaju neformalnost. Pristup jeftinim sistemima plaćanja i okviru kreditnog rejtinga će poboljšati kreditne mogućnosti za isključene kompanije. Formalizacija omogućava kompanijama da pristupe finansiranju, investiraju, obuče zaposlene i imaju koristi od pravednog poreskog sistema, čime se povećava produktivnost i osigurava uravnoteženo poresko opterećenje.
- ▶ **Poboljšati djelotvornost i efikasnost javne uprave.** Javni sektor bi trebalo da se fokusirati na zapošljavanje na osnovu kompetencije i zasluga, rješavajući potrebe za osobljem u najkritičnijim oblastima. Za ekvivalentne opise poslova i profile vještina, plate u javnom sektoru ne bi trebalo da budu veće od onih u privatnom sektoru. Kvalifikovani i produktivni radnici su neophodni za podizanje produktivnosti na nacionalnom nivou. Sistemi obrazovanja i obuke moraju pripremiti radnike za sektore sa visokim znanjem i visokom dodatnom vrijednošću. I javni i privatni sektor trebalo bi da ponude snažne podsticaje za zadržavanje kvalifikovanih radnika i smanjenje emigracije.
- ▶ **Diverzifikovati privredu pored turizma.** Smanjenje oslanjanja na turizam je od vitalnog značaja za poboljšanje produktivnosti i ekonomske otpornosti. Ekonomija koja u velikoj mjeri zavisi od turizma ne može postići održivi rast produktivnosti. Regulisanje platformi za kratkoročni najam osiguraće da ispunjavaju iste standarde kao hoteli u pogledu poreza, zapošljavanja i sigurnosnih propisa. Sektorima visoke produktivnosti kao što su proizvodnja, održiva poljoprivreda i usluge visoke vrijednosti treba dati prioritet. Crna Gora bi mogla da istražuje razvoj zdravstvenog turizma privlačenjem stranih pacijenata uz održavanje besplatne zdravstvene zaštite za svoje građane, koristeći svoju kvalifikovanu radnu snagu u zdravstvu.
- ▶ **Opremiti radnu snagu relevantnim vještinama koje ih spremaju za budućnost.** Sistemi obrazovanja i obuke moraju biti usklađeni sa potrebama tržišta rada koji se razvijaju kako bi se lica opremila vještinama koje povećavaju produktivnost i osiguravaju ekonomsku otpornost. Nastavni planovi i programi bi trebalo da se fokusiraju na područja visoke potražnje kao što su digitalne vještine, rješavanje problema i tehnička stručnost. Programi cjeloživotnog učenja, stručnog osposobljavanja i prekvalifikacije neophodni su kako bi pomogli zaposlenima da se prilagode tehnološkom napretku. Jača partnerstva između obrazovnih institucija i industrija će smanjiti jaz u vještinama i omogućiti preduzećima da budu inovativna i rastu.

Društveno odgovorno poslovanje za dugoročnu održivost

Vođena snažnom posvećenošću održivom razvoju i usklađivanju sa standardima EU, Crna Gora se pojavljuje kao regionalni lider u usvajanju principa odgovornog poslovanja ESG - *environmental, social and governance* – skupa standarda koji usmjeravaju korporativne politike da budu u skladu sa konceptom održivog razvoja u oblastima životne sredine, društvene odgovornosti i korporativnog upravljanja. Prihvatanje ESG principa više nije samo opciono – ono je od suštinskog značaja za očuvanje konkurentnosti, privlačenje održivih investicija i osiguranje dugoročne ekonomske stabilnosti. Iako još nije članica EU, Crna Gora ne posluje u vakuumu – njene kompanije su duboko integrisane u regionalne lance snabdijevanja i evropska tržišta, što ih čini podložnim evoluirajućim standardima korporativne odgovornosti koje postavlja EU.

Od suštinskog značaja za aspiracije Crne Gore za pristupanje EU, Reformska agenda 2024–2027 daje prioritet jačanju vladavine prava, demokratskih institucija i zaštite ljudskih prava, uz istovremeno unapređenje zelene i digitalne tranzicije. Osiguravanje transparentnosti, odgovornosti i pravne sigurnosti nije samo važno za ispunjavanje kriterijuma za članstvo u EU, već i za podsticanje stabilnog i konkurentnog poslovnog okruženja. Usklađivanje sa pravnim i regulatornim okvirom EU povećaće povjerenje investitora, smanjiti rizike od korupcije i poboljšati prakse upravljanja u javnom i privatnom sektoru. Pored toga, ulaganje u obnovljive izvore energije, energetska efikasnost i razvoj vještina radne snage je ključno za dugoročnu ekonomsku konkurentnost Crne Gore, osiguravajući da se kompanije mogu prilagoditi rastućim zahtjevima tržišta zasnovanim na održivosti.

Kao dio svoje posvećenosti balansiranju ekonomskog rasta i održivosti, Crna Gora je preduzela korake da uskladi svoje zakonodavstvo sa direktivama EU. Zakon o upravljanju otpadom iz 2024. godine uveo je šeme proširene odgovornosti proizvođača (EPR), strožije sankcije zagađivačima i jači nadzor nad upravljanjem otpadom. Pored toga, Crna Gora radi na reformi okvira korporativnog upravljanja, uključujući reviziju Kodeksa korporativnog upravljanja iz 2009. godine. Ažurirani kodeksi, koji se prvenstveno odnosi na akcionarska društva, posebno ona koja se kotiraju na Montenegroberzi, ima za cilj jačanje upravljačkih struktura, povećanje transparentnosti i sprječavanje sukoba interesa – čime se jača odgovorno poslovno ponašanje i poboljšava investiciona klima.

Odgovorno poslovno ponašanje postaje sve popularnije u Crnoj Gori, a velike kompanije i multinacionalne korporacije prednjače u integraciji ESG-a, vođene očekivanjima investitora i pristupom međunarodnim tržištima. Mnogi su opredijelili resurse za strategije održivosti, zelene tehnologije i usklađivanje sa ESG okvirima za izvještavanje. Međutim, MSP se suočavaju sa značajnim izazovima, uključujući

Prihvatanje ESG principa više nije samo opciono – ono je od suštinskog značaja za očuvanje konkurentnosti, privlačenje održivih investicija i osiguranje dugoročne ekonomske stabilnosti.

ograničena finansijska sredstva, nedostatak stručnosti i složenost ESG zahtjeva. Svijest o prednostima ESG-a i dalje je niska među manjim preduzećima, a bez eksternog pritiska klijenata ili regulatora, usvajanje je bilo neujednačeno. Kako Crna Gora nastavlja da promovise održivu poslovnu praksu, širi angažman u privatnom sektoru biće ključan za jačanje korporativne odgovornosti i dugoročne ekonomske otpornosti.

Posvećenost Crne Gore održivoj poslovnoj praksi presudna je za otključavanje dugoročnog ekonomskog rasta, privlačenje zelenih investicija i jačanje globalne konkurentnosti. Kompanije koje integrišu ESG steći će konkurentsku prednost, izgraditi otpornost i povećati povjerenje zainteresovanih strana. Međutim, mala i srednja preduzeća se suočavaju sa značajnim preprekama i rizikom od isključenja sa tržišta i iz mogućnosti finansiranja. Konstruktivan socijalni dijalog je neophodan za oblikovanje politika koje osiguravaju pravednu i inkluzivnu zelenu i digitalnu tranziciju. Ugrađivanjem ESG principa u sve sektore, Crna Gora može izgraditi održivu, otpornu ekonomiju i napredovati na sve zelenijem i odgovornijem globalnom tržištu.

Preporuke:

- ▶ **Pojednostaviti ESG izvještavanje za MMSP.** Razvijanje jasnih i prilagođenih smjernica za ESG izvještavanje i standardizovanih obrazaca pomoći će da se smanji administrativno opterećenje i poboljša poštovanje ovih obaveza. Pojednostavljeni okviri za izvještavanje olakšavaju malim i srednjim preduzećima da integrišu ESG u svoje poslovanje, osiguravajući da je održivost praktična i ostvarljiva.
- ▶ **Osigurati podsticaje za zelene investicije.** Obezbeđivanje grantova, poreskih olakšica i zajmova sa niskim kamatama može podstaći MMSP da ulažu u održive prakse, zelene tehnologije i energetski efikasna rješenja. Ciljana finansijska podrška omogućava MMSP da usvoje ESG inicijative, podstaknu inovacije, smanje troškove i poboljšaju dugoročnu konkurentnost.
- ▶ **Iskoristiti javne nabavke za održivost.** Ugrađivanje ESG kriterijuma u politike javnih nabavki može podstaći odgovorno poslovno ponašanje davanjem prioriteta dobavljačima koji podržavaju zaštitu radnika, pravedne zarade i ekološku održivost. Korišćenje javnih nabavki kao alata za održivost stvara domino efekat, ohrabrujući više preduzeća da integrišu ESG principe u svoje poslovanje.
- ▶ **Proširiti pristup zelenom finansiranju.** Jačanje saradnje sa finansijskim institucijama, razvojnim bankama i investitorima je od suštinskog značaja za povećanje pristupa finansijama za MMSP, uključujući zelene obveznice i zajmove vezane za održivost, omogućavajući im da finansiraju ekološke projekte i poslovne inovacije.
- ▶ **Pružiti ciljane usluge poslovne podrške.** Programi obuke i konsultacija o standardima ESG-a, odgovornom poslovnom ponašanju, dužnoj pažnji u lancu nabavke i upravljanju rizicima treba da se razvijaju i realizuju u saradnji sa poslodavcima i poslovnim udruženjima. Ova udruženja imaju duboko razumijevanje specifičnih potreba MMSP i mogu poboljšati doseg, skalabilnost i isplativost takvih usluga.
- ▶ **Ojačati privatno-javna partnerstva za integraciju ESG-a.** Omogućavanje saradnje između državnih agencija, velikih preduzeća i MMSP će olakšati razmjenu znanja, ESG mentorstvo i uključivanje manjih preduzeća u održive lance snabdijevanja. Udruženja poslodavaca i poslovna udruženja mogu preuzeti vođstvo u toj oblasti.
- ▶ **Podići svijest o prednostima usvajanja ESG-a.** Veće angažovanje i razmjena znanja između državnih agencija, velikih preduzeća i MMSP će pomoći manjim preduzećima da shvate prednosti ESG-a, odgovornog poslovnog ponašanja i održivih lanaca nabavke. Poslodavci i poslovna udruženja treba da preuzmu vodeću ulogu u podizanju svijesti, davanju smjernica i osiguravanju da su ESG inicijative dostupne, vođene od strane industrije i usklađene sa poslovnim potrebama.
- ▶ **Ustanoviti nagradu za poslovnu izvrsnost u oblasti ESG-a.** Proširenje postojeće nagrade Unije poslodavaca Crne Gore tako da uključi i priznanje za ESG bi ohrabrilu kompanije da usvoje održive i odgovorne prakse. Partnerstvo sa Vladom bi pomoglo da se poboljša vidljivost i uticaj nagrade, pružajući jače podsticaje kompanijama da integrišu ESG principe u svoje poslovanje.

Reference

Bacovic, Maja (2021), Productivity Growth and Its Determinants in Western Balkan Countries, 12th SCF International Conference on “Contemporary Issues in Social Sciences,” Antalya, Turkey, 7-10 October 2021.

Bertelsmann Stiftung (2024), BTI 2024 Country Report – Montenegro, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh, <https://bti-project.org/en/reports/country-report/MNE>.

Cedefop (2022), Sector Employment and Occupations – Skills Intelligence Tool, European Centre for the Development of Vocational Training, <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/skills-intelligence/sector-employment-occupations?year=2022&country=EU#1>.

EC (2022), Montenegro 2022 Report Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – 2022 Communication on EU Enlargement Policy, European Commission, Brussels, https://enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2022_en.

EC (2023), Montenegro 2023 Report Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – 2023 Communication on EU Enlargement Policy, European Commission, Brussels, https://enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2023_en.

EC (2024), Montenegro 2024 Report Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – 2024 Communication on EU Enlargement Policy, European Commission, Brussels, https://enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2024_en.

ILO (2017), Report on the Peer Review of the Economic and Social Councils in the Western Balkans, International Labour Organization, <https://www.esap.online/docs/25/report-on-the-peer-review-of-the-economic-and-social-councils-in-the-western-balkans>.

ILO, Decent Work Country Programme for Montenegro 2024-2027, International Labour Organization, Podgorica, <https://www.ilo.org/resource/news/montenegro-and-ilo-embark-new-programme-pave-way-decent-work-country>.

Ipsos (2022), Household and Company Survey Aimed at Establishing the Volume and Structure of Grey Economy in Montenegro, Ipsos, Podgorica.

Ministarstvo javne uprave Crne Gore, <https://www.gov.me/en/mju>.

Monstat, Anketa o radnoj snazi – Crna Gora, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=22&pageid=22>.

Monstat, Zvanična statistika Crne Gore, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica, <https://www.monstat.org/cg/>.

OECD (2023), PISA 2022 Assessment and Analytical Framework, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-assessment-and-analytical-framework_dfe0bf9c-en.html.

OECD (2024), Western Balkans Competitiveness Outlook 2024: Montenegro, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/western-balkans-competitiveness-outlook-2024-montenegro_ead1588e-en.html.

SIGMA (2025), Public Administration in Montenegro 2024: Assessment against the Principles of Public Administration, SIGMA Monitoring Reports, Organisation for Economic Co-operation and Development, 27 January 2025, https://www.oecd.org/en/publications/public-administration-in-montenegro-2024_6b3dec38-en.html.

UN (2024), UN Common Country Analysis Update 2023, United Nations, Podgorica, <https://montenegro.un.org/en/262487-un-common-country-analysis-update-2023>.

Unija poslodavaca Crne Gore, Stvaranje ambijenta za održivi razvoj preduzeća u Crnoj Gori (ESEE Montenegro 2013), <https://poslodavci.org/biblioteka/publikacije/stvaranje-ambijenta-za-odrzivi-razvoj-preduzeca-u-crnoj-gori>.

Unija poslodavaca Crne Gore, 5 ubica biznisa u Crnoj Gori (Business Agenda 2013), <https://poslodavci.org/biblioteka/publikacije/5-ubica-biznisa>.

Unija poslodavaca Crne Gore, Podsticajno okruženje za održiva preduzeća u Crnoj Gori (ESEE Montenegro 2023), Podgorica, <https://poslodavci.org/biblioteka/publikacije/eese-2023>.

Vlada Crne Gore, Predlog odluke o obrazovanju Komisije za analizu i praćenje ugovora o djelu i ugovora o obavljanju privremenih i povremenih poslova u potrošačkim jedinicama koje se finansiraju iz budžeta države, <https://www.gov.me/dokumenta/9494483e-ac4e-4cee-89ae-d2a38be0e88c>.

World Bank (2023), Igniting Montenegro's Productivity Growth: Background Note – Montenegro Country Economic Memorandum: Towards a Resilient Growth Strategy, World Bank Group, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051523104022572/pdf/P17737308fbf5000a084be050ec7b863847.pdf>.

Unija poslodavaca Crne Gore

Cetinjski put 36
81000 Podgorica, Crna Gora

TELEFON
020 209 250

FAX
020 209 251

EMAIL
office@poslodavci.org

WEB
poslodavci.org